

અહિંસા અને તેના વિચારકો

સાકાર
સાહિત્ય-વિભાગ
આઈઈ-સાહિત્ય-સમ
સરકારી શાહર (સામસ્થાન)

૧૫ મી મે ૧૯૫૪
ખહેલી આવૃત્તિ-પ્રત ૩૦૦૦

સુદેશ
સર્વોદય ડા પારેખ
સરસ્વતી પ્રી દીપ મેસ
દાણુપીઠ ભાવનગર

આદર્શ સાહિત્ય સંઘ

સરદાર ઇલર (સાગરવાન)

સાખા કલિકત્તા (૩૧ જાન્યુઆરી ૨૦૧૬)

ભૂમિકા (બે બોલ)

૪૪ તુલ મન્ત્રિ-પ્રાણી માવની સાથે સમતા ડેળવો-જાય તુલે
 વ્યવ-પ્રાણી માવને આત્મતુલ મમત્તે-આ પ્રમાણે ભગવાન મદા
 વીરની વાણી દારા સમતાનેા મૂ નીકળ્યો તૈન દર્શનમાં “ અગ્ન
 વીશા કુલસા”-છવની વિવિધતાની માન્યતા છે અને અનન્ત
 રવત્ર આત્માઓનુ અસ્તિત્વ માનવામા આમ્યુ છે આત્મા એક
 નથી, તે ધ્વજનો અથ નથી અને વ્યાપક પણ નથી છવોની
 વિવિધતાના વાદમાથી આત્મોપમ્ય જુદિ આવે છે અને એકાત્મ
 વા માથી એકવ-જુદિ-અમે જુદિ આવે છે એવો પ્રશ્ન થઈ શકે
 કે, ‘ આત્માની એકતા વિના અદિસા કે દયા કેવી ? ’ સામે એવો
 પ્રશ્ન પણ થઈ શકે છે કે, “ આત્માની એકતા અનુસાર અદિસા
 કે દયા કેવી ? અદિસા કે દયા આત્મામા રહેસો થુજુ છે અને તે
 આત્મામાથી ઉત્પન થાય છે સમાનતાની ભાવનાથી પુષ્ટ થાય છે
 દિસાથી દૂર રહેવામા પોતાના અનિષ્ટની શકવતા વધારે કામ કરે
 છે દિસાથી પોતાનુ પતન ન થાય તો મનુષ્ય ભાગ્યે જ અદિસાની
 વાન વિચારે મારાંશ વિચારીએ તો અદિમાનેા અર્થ છે પોતાનો

જયાવ એમા (પોતાના જયાવમા) જીજ્ઞાસી રક્ષા કે દયા જે કંઈ
કહે તે પોતાની મેં જ કંઈ જાય છે જગવાન મહાવીરે જગતના
સર્વ પ્રાણીઓની રક્ષા માટે પ્રવચન કર્યું એમ સામકારોએ દર્શાવ્યું
શુ મોર્ષપશુ વ્યક્તિ સર્વ પ્રાણીઓની રક્ષા કરી શકે છે?

સસામ્મા માત્સ્ય-પરપરા (મોટી માત્સ્યી નાની માત્સ્યીને ખાઈ
જાય એ ન્યાય) ચાલા કરે છે તે પછી સર્વ જીવોની રક્ષા માટે
પ્રવચન કર્યું એનો શો અર્થ? મનુષ્ય સર્વશક્તિમાન નથી કે નેથી
તે શાવે તેમ કરે અને મરતી દુનિવાને જયાતી લે

આપણે જે દૃષ્ટિથી રક્ષાનો આશય માન્યો છે તે મુજબ જ
જમજનક છે તેનાથી આગળ માર્ગ કેવી રીતે નીકળે? એક વ્યક્તિ
સર્વશક્તિમાન બને ન હોય છતાં સર્વ પ્રાણીની રક્ષા કરી શકે છે
કેવી રીતે કરી શકે છે એ દૃષ્ટિને મમજવામા જૂન થવી ન જોઈએ
રક્ષાની પૂણ્યતામા અર્ધિમાના મહાનતની ભાવના હાથેરી છે
અર્ધિસાના મહાનતીએ પ્રાણીમાત્રનો હિસા ન કરવાનો જે ૧ મ કાંડ
કયો છે તે જીવમાત્રનો રક્ષક હોય છે તેની સચ્ચાએ વાગાજવાના
વેરમણ " સર્વ પ્રાણીતિપાન વિરતિની પ્રતિજ્ઞા તેનું મજબૂત પ્રમાણ
છે સામકારોએ અનેક સ્થાને મુનિને ૫૪-૭૫ નિકાયના મરક્ષક
કથા છે એનાથી પ્રવચનનું પ્રમાણન- સજ્જ લગભગ રક્ષણદયદ્વારા
પાવણ મળવા મુકદ્દિજ પશુ સાર્થક ચાય છે કે અર્ધિસાની મરતિ
કરવા માટે જગવાન મહાવીરે પ્રવચન કર્યું અર્ધિસામા સર્વ જીવોનો
રક્ષા કે દયાનો આપમેળે સમાવેશ ચાય છે જે પોતાને માટે અર્ધિસા
અર્થાત્ પૂર્ણ આત્મસયમ છે, તે જ જીજ્ઞાસીને માટે રક્ષા કે દયા
છે જગવાને પોતાના પ્રવચનના વિસ્તારમા અર્ધિસાના જુદા જુદા
નામ દર્શાવતા તેને રક્ષા દયા, સર્વજીવલક્ષ્મીકરી કહી છે એટલા

માટે, અહિંમા અને દયાનો કાવચી સળધ છે. જ્યાં અહિંસા હોય ત્યાં દયા ન હોય અને જ્યાં દયા હોય ત્યાં અહિંમા ન હોય એમ કેવી જાનવું નથી.

આચાર્ય શ્રી બિશુએ આ દૃષ્ટિબિન્દુ માથે અહિંમાના ક્ષેત્રમાં ૫.૧૫ જી કમુ એમના વિચારો લોભને વિચિત્ર અને નવા સામ્યજનતાએ એમના પર મોટા મોટા આણેણે ૫જી કપો ૫જી એમનું દૃષ્ટિબિન્દુ મારે હવે એટલે એમણે પોતાના માર્ગ પરથી ખજી જવાની આવશ્યકતાનો અનુભવ ન કર્યો. આ પુસ્તકમાં આ વિષય પર સખવામાં આવેલા નિવેદાનું સંક્ષેપ કરવામાં આવ્યું છે. એમાં આચાર્ય બિશુના દૃષ્ટિબિન્દુને સમજાવવાનો સ્વયં પ્રયત્ન કરવામાં આ પો છે. સ્થિતિ એવી છે કે આપણે આધ્યાત્મિકતાની શુભિકા પર ચીને જોઈએ તો તે વિચારો સ્પષ્ટ અને સીધા છે. સંસાર અને મુક્તિના તોલમાપ જનમ છે અને જો આપણે રામદ્વંપની સપાટી પર જમા રહીને એમને જોઈએ તો દૃષ્ટિમય થવા મિવાય કેવી રીતે રહે? પ્રત્યેક વસ્તુને પારખવા માટે આપણે એક જ કસોટી રાખવી ન જોઈએ.

અમારા પરમ પૂજનીય આચાર્ય શ્રી તુલસીગણ્ડીએ આચાર્ય શ્રી બિશુ સ્વામીના દયાનન સળધી દૃષ્ટિબિન્દુને ધણા સીધા સંદોષા ધાર્મિક જગતની સામે રાખ્યું છે. આચાર્યશ્રીને જીવ જીવ મમયે કુ મતી ગીતે જે વિચારો ઉદ્ભવ્યા તેનો આ નાનકડો સમદ છે અને મારી કનમ દ્વારા સક્રિય થયો છે. આણ છે કે વિષય મબીર હોવા છતાં પણ પાઠકગણ એને મહત્વનાથી મરણ જનાવશે.

મ ૨૦૦૭
આવજી સુદ ૪
દારી (પૂર્વ પખત) }

મુનિ નથમન

પ્રકાશકીય

આજના લોકજીવનને સમુન્નત અને વિકસિત કરવા માટે એવા સાહિત્યની આવશ્યકતા છે કે જે જીવનને ઘડવા સાથે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં જ્ઞાન અને દર્શનને ઉતારી શકે. લોકભોગ્ય સાહિત્યમાં એક નવિન પ્રેરણા સાથે યુગધર્મ અને તેના પ્રચસાપાત્ર બા શૈતો સંચાર જ આ પ્રકાશનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. આ દિશામાં 'આદર્શ-સાહિત્ય-સંઘ' પોતાના મૌલિક આચરણને પાર પાડવા માટે જીવંત જીવન માળા જોના રૂપમાં સુચરિત્વથી પ્રકાશન કરી રહી છે અને આજ પછી તેને માટે તે સતત પ્રયત્નશીલ છે.

આજના યુગધર્મમાં અદિમાનુ રથાન બેઠ છે તે એક સત્યવાપી ધર્મ છે. ધર્મમાં અદિસા અને અદિસામાં ધર્મની આત્મા સુધી બાપેની સત્તા રહેલી છે. આ એક એવો સિદ્ધાંત છે કે જેમાં ફેરફાર થતો નથી. પરંતુ સમયની સાથે ધર્મને પણ સમવર્તિય બનાવી અદિસા જેવા મૌલિક દર્શનને કઈક વિફળ રૂપ આપવામાં આવ્યું છે. જૈન દર્શનમાં અદિમા અને તેના સાધક મુખ્ય વિચાર છે. જે પોતાની આત્મ-સાધનાની સાથે અદિસા પર જે મૌલિક વિચાર દર્શાવ્યા છે તે પૌરાણિક, તથ્ય તથા દર્શનના એક સુખ સાધન માટે છે અને તેને સંકલિત કરીને દારુનિક વિદ્યાન મુનિશ્ર નયમલજાએ જેવું સુદર વિલેખણ કર્યું છે તે આજની લોકભાષ તથા લોકભોગ્ય સાહિત્યમાં આખ્યાત્મિક વિચારધારાની મૌલિક બેઠ છે.

'સર્વો વ જ્ઞાનમાયા'ની આર આ જ્ઞાન-રાશિના પ્રકાશન પાઠકો સમક્ષ રજૂ કરતા અમે યોગ્ય અનુભવીએ છીએ. ઉત્તરવર્ણ લીધે પ્રકાશનમાં ઠાઈ જીવિ રહી મર્ધ હોય તો અમે અત્ત કરજી પૂર્વ દુષ્માની નાશ કરીએ છીએ.

પ્રકાશન મંત્રી

માફ આભાર

આદિમા અને તેના વિચારો નું ગુજરાતી પ્રકાશન બીનામર
(રાજસ્થાન) નિવાસી સ્વર્ગીય શ્રી દુકમચંદ્ર મેડીયાની પુણ્ય સ્મૃતિમા
મરતા અમને પરમ હૃદય થઈ રહ્યો છે સ્વર્ગીય શ્રી દુકમચંદ્ર સાદેબે
પોતાના જીવનકાળમા આદિત્ય પ્રકાશમાર્થે અમુક રકમ માનનીય
શ્રી હીરાગનંદ રામકુમારજી આગવિધાને આપીને પોતાની સાંસ્કૃતિક
અને સાદિત્ય સુશ્રિનો ને પરિચય આપ્યો તે જ્ઞાને માટે
અનુકરણીય છે તે રકમનો સફળયોગ સ્વર્ગીય આત્માની ઈ-ઇતુસાર
શ્રી આચસિવાજીએ કયો તે માટે અમે આ સર્ આદિત્ય સથ નમસ્કાર
સા ર આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ

ગુણકુળ દરાની

આદિત્ય મંત્રી

અનુક્રમણિકા

ક્રમ સંખ્યા વિષય

૧	ગ્રામાર્થ ભિન્ન દર્શનિન્દુ (દયા અને જાન વિશે તેમના મનનીય વિચારો)	૧
૨	અહિંસા	૩
૩	બે દર્શિ	૧૦
૪	અહિંસાનો અર્થ	૧૨
૫	નિષ્ક્રીય અહિં માનો ઉપયોગ	૧૪
૬	અહિંસા અને દયા	૧૬
૭	તર્કની ક્ષેત્રની પર	૧૮
૮	પારમાર્થિક દયા	૨૧
૯	અહિંસા અને તેના વિચારો	૨૪
૧૦	ધાના બે પ્રકાર	૨૬
૧૧	વિશુદ્ધ દયા અને લોકમા આચરના જેવી દયા	૩૧
૧૨	દયા શું છે ?	૩૬
૧૩	રામ-દેવ રવિ	૩૮
૧૪	નિષ્કામ કર્મ અને અહિંસા	૪૪
૧૫	અહિંસાનો શિલિતાર્થ	૫૧
૧૬	અહિં મા જીવનમાં જેવી રીતે ઉતરે ?	૫૩
૧૭	ધમ અને સમાજ	૬૧
૧૮	શાંતિ-સમાધાન	૬૨
૧૯	પરિશિષ્ટ-૧	૬૪
૨૦	પરિશિષ્ટ-૨	૭૨
		૭૬

અહિંસા અને તેના ફલ

આચાર્ય બિશુનુ દષ્ટિબિન્દુ

દયા અને દાન વિશે
તેમના મનનીય વિચારો

તારા મારેનું નવ કવિત્વ (સન્નને ઠસો જ બર નથી) એ
સોશાલિસ્ટ અને માત્રી હ જેમને પોતાની અચાર્ય પર વિશ્વાસ
દેવ છે તેમને કપાલ પણ કમ દેવો નથી જેમનામા આત્મનગ
ઓ આચાર્ય-વિશુદ્ધિની ખામી દેવ છે તેમને પ્રત્યેક પણ એવો જવ
દે છે કે કપાલ કોઈ અમારો અધિગ્રહ છીનવી તો નો છે. એમને
પોતાની કૃત્રિમ અને નિષ્ઠ મતાને કાચથી બનાવવા મિલકાત જગ
ગિલાવવી પડે છે દશે, અમારે તો જમવાન મદારીરના અદિસા-
ધર્મનો પ્રચાર હ વો છે કોઈ પર આશ્રેય કરવો તે અમારું કામ
નથી અને અને આજ સુધી એમ કહ્યું પણ નથી

કેટલીક વ્યક્તિઓ દ્વારા તેરાપચની જે વ્યાખ્યા કરવામા આવી
છે તે, ત્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે હમણું આના સિવાય
રહેતું નથી પ્રત્યેક વિદ્વાન મનુષ્ય એ વિચારી શકે છે કે ઉદર-

૪ : અહિંસા અને તેના વિચારક

જિનાદી જેના નિમૂજ મિદ્દા તોડી દીવાન પર શુ મોર્ષ સમ્પ્રાડ
 ટકી શકે ? શુ દયાળી ? પરમ પૂજની અને ભગવાન મહાવીર
 અનન્ય બહુ સ્વામી વાધમના વિરોધી તોડી શકે ? જેમ
 પોતાના છત્રના અર્પિયાના તારે ઝળઝળાયા, ત્યાના રરોળ
 આનાપ લીધા તે બિહુ સ્વામી દયાના હૃદયે, એમના દયા વિશે
 હ.પરપશો ઉદ્ધાર તો શુઓ—

“જિન મારગ સી નીચ દયા ऊपर,
 વાજી દુવે તે પાવે ।
 જો દિસા વિચારી ઘમ દુવે તો,
 જલ મધિયા પી આવે ॥”

સ્વામીજીનો આશય દયાનો નિષેધ કરવાનો નહીં પણ દ
 દિસાથી સાત અનમ છ એમ અમલવાનો હતો અને આ આશયો
 એમણે પોતાના અદિમાત્મક છત્રનું લક્ષ્ય બનાવ્યું અને તેમ
 સમ્બોધા તેનું પ્રતીક સજ્જન થાય છે । શુઓ—

“દિસા સી કરણીમેં દયા નહોં,
 દયા સી કરણીમેં દિસા મારોં ।
 વગાને દિસા સી કરણી વ્યારી,
 વ્યૂ વારવો તે છાદો ॥”

તેઓશ્રીએ એક વીર ચોદાની માફક નીચનાથી અહિંસા
 સતીક્ય મિદ્દાન્તને જાળનાની સામે મુક્યો—જમવાન મહાવીર
 વાણીના એક મદાન રત્નને પ્રકાશમાં લાવ્યા એની સામે ૨
 પ્રકારનો વિરોધ થયો અને જમાનક કદ આળ્યા આંખ છેનાય
 મિર્ચની મૂર્તિ પોતાના લક્ષ્ય બને-૧ સિદ્ધાંતથી તલમાત્ર પણ ખ...
 નહિ એમનો વિચારી વખના અગાડી માફક મત્યનો મદેશ
 મળવતો રહ્યો. આપણે ધ્યા । આપીને જોઈ એ કે એમણે શુ લખ્યું છે—

આચાર્ય નિશિનું ઇષ્ટિર્નિર્દેશ : ૫

“ જોર ઘસ્ટુમેં મેલ હુવે વળ વપામેં જહી દિવા રો મેલો ।
જ્યુ વરવા વળ મ રો મારા વિન રિય રાવે મેગ ॥ ”

આમીજના તમામથી દર્દિગ-કુર્મા જે મહારાજુ બદલ રવાનુ
છે તેવાના મારાજન સ્થાન અક્ષરજનુ પશુ છે તેમો નહી
અમા પીની મારાજ સ્થાનથી મિલાવ રવાના નામ આમીજ
મનકુ પે દાવ તેમ ન દવા. જરા અમન અતલો નાદ સ્ત્રી ॥—

“ જોએઈ મત મૂજા સનુજા રો તામ ।

કીજો સનર પારલા, જ્યુ મીલે આમ વામ ॥ ”

દયા દયા મયકો વહે, સ વળ ઘડ છે ટીક ।

દયા માજા જે પાજી, સ્વાર મુગ વર્તીક દયા

હર તમાવેના વિચારોનુ મન રવા પડી અંધે વિચારીય
અંજીને એવા અનુભવ થયે છે એમને રવાનો વિચાર નહી પશુ
પ્રથમ જ ક્યું હતું તેમો રવામના છોકરો નહી પશુ નિષ્ણ
વિવેચક હતા એમને ક્યારે ક્યું છે એવા પ્રયે રવા ન કયે
એવાને ન બચાવો, ઉદારોને મિલાવીથી ન બચાવો છે અનુક પડેથી
અનુકને ન હાવાથી બચાવ મહારાજના ઉપદેશનો અભાવ રવાની
એમની વાળીમા જે તરત રજા થયુ છે તેનુ છુદ રવામા આ ॥—

(૧) જેમા ઠેરપણુ પ્રકારની દિસા, રામ, દેવ, મોદ અને
સ્વામય પ્રતિ નેત્ર તેજ આમના છે આ પ્રિયવતી જે
હાઈ રવા છે તે સામારિક રવા ॥

(૨) જે એ પૂર્વ ત્યાગી અર્થે મેંમીને આપવામા આવ
તેજ રામ વર્મનુ અંમ છે એમા પ્રિયવતી જી-નુ રામ સામારિક છે

(૩) આત્માની ઉર્જા માટે સદાચ આપતી તે વર્મની સેવા
છે ધાર્મિક ઉપકાર છે અને જોનિક સદાચ આપતી તે સામારિક
સેવા અધ્યાત્મિક ઉપકાર છે

૬ અહિંસા અને તેના વિચારક

(૪) ધર્મ પોતપોતાની ઇચ્છાથી પાળી શકાય છે જનરલરતીય ઠાઠના સિર પર તે લાગી શકાતો નથી

(૫) ધર્મ આત્મ-સાધનામાં રહેતો છે જોતિક મરફતમાં નહિ

(૬) ધર્મ આત્મમૂલિમાં રહેતો છે જોતિક સંતોષમાં નહીં

(૭) સવમરહિત જીવન પાનપોષણ અને રક્ષણ કહી ધર્મ બની ન શકે

(૮) જે અસંયમી છે એના દુવવાની ઇચ્છા રાખવી તે રહ છે, મરવાની ઇચ્છા રાખવી તે હા છે અને તેના આત્મકલ્યાણના ઇચ્છા રાખવી તે ધર્મ છે

(૯) જગતના મહાત્મા સવમરહિત માનવીના સરીરને પશ્ચિમ અને અસંયમી જીવનને જગાવતું ઘસ કહેલ છે એટલે મંવમરહિત માનવી જાતે ખાપપીએ અચળ બીજા ઠાઠ / મંવમી માનવીને ખડાવે પીડાવે એથી આત્માત્મિક ધર્મ થતો નથી

સમય છે કે આ વ્યાખ્યાઓ વાંચીને મોની મજબામાં વ્યક્તિ એ પોતાની જાતને પૂજવા સામો કે જમ જીવનમીનુમાંથી સાસારિક અને માનવિક વ્યા, 11 અને ઉપકારમાં ધર્મ નહ માનતા એમ જે સર્વ વર્મના અનુષ્ઠીઓ માટે લાગે તો પદ દુનિયાનું કામ જ કેમ ચાને ?

હા, અમે માનીએ છીએ કે આ એક પ્રશ્ન છે પણ કેવળ પ્રશ્નો ખાતર જ પ્રશ્ન છે નો એમાં કશો માત્ર નથી કાર કે તે અવહેવાર છે અહમકને ઉપદેશ સામળને ધણા લોકો જ કરે છે કે જે આપણે સહુ અહમકારી બની જઈએ તો આ દુનિ કેવી રીતે ચાલે ?—જાવો પ્રશ્ન કરતા લોકોને આપે સામળમાં હશે પણ બધા ગૃહસ્થાશ્રમી અહમકારી બનતા નથી, તેવી જ રીતે બધા ગૃહસ્થો સામારિક કામને પણ છોડતા નથી જેને બૂખ લાગે તેણે

૯ અહિંસા અને તેના વિચારકે

તે અમારું કર્તવ્ય છે પરંતુ આ મર્ત સાધનની સાધનાની સ્થિતિ જોઈને કમ્બુ જોઈએ. જે વ્યક્તિ કે જાણી પણ જાણી ન હોય તેના પાપો તેને વ્યાક્રંબન મહાબાહ્ય શીખરવું તે મોડ્ય નથી.

૯૧, જે ઠોઠ માધક સન સાસારિક વૃત્તિઓનો ત્યાગ કરવા ચાહે-સાધુવન રીકારવા ચાહે તો અમે તે અવરૂપ કરારી થઈશું પરંતુ જે શૂદ્ધચાત્રમને છે વા (સધુ બનવા) માગતો નથી તે અમે કેવી રીતે આવે ઉપદેશ આપીએ, અને કેવી રીતે આની પ્રતિજ્ઞા કરારીએ કે તેઓ પોતાના શૂદ્ધચાત્રમના સર્વ કાર્યો કરતા રહે માન બીજા ઠોઠને સહાય ન કરે તેનો અર્થ શું? બીજાને સહાય કરવામા જે ધર્મ નથી તો શું પાતાનો શૂદ્ધચાત્રમ અલાનવે તે ધર્મ છે? જે એમ કહેવામા આવે કે પોતાનો ધર્મ કયો સિવાય તે હતો ન રહી શકે તો શું એ સકય છે કે મગાજનો ઠોઠ મનુષ્ય બીજાઓને સહકાર આપ્યા સિવાય કે તેમનો સહકાર લીધા સિવાય હજીવનો નિર્વોહ કરી શકે? સિદ્ધાન્તોના આ શો અને આદ્યો તથા નિરોધોનું અવલોભન કરનાર મુનિ ઠોઠપણ સમયે દ્રવ્ય, હેતુ, કારણ અને ભાવને જોયા સિવાય કશો ઉપદેશ આપતા નથી અને પ્રતિજ્ઞા પણ કરાવતા નથી શૂદ્ધ અર્થ છે પાત્ર છે તે અનત છે ધાર્મિક કાર્ય નથી તો શું અમે એ સદુને સદુથી પહેલા એવો જ ઉપદેશ આપ્યા કરીએ કે, જાઈ, તમે ને જાન છે પાત્ર છે તે હિંમ છે એટલે તમે સદુ અનરૂપ કરી દો. અયોગ્ય સમયે એવો ઉપદેશ આપવો તે અવિવેકી કાર્ય બનશે જેનાથી ને જઈ શકે તેમ નથી તેને તે જરવાનું કહેવાયી કવી સફળતા મગતી નથી અમારું કાર્ય તો એ હુંલુ જોઈએ કે અમે ધર્મના તરવાને મોડ્ય અથ સાથે જનતાની સામે રાખીએ એમને ધર્મ અને અધર્મના માર્ગ સમજાવી દઈએ એમનું પાલન કરવું કે ન કરવું તે એમની સક્તિ પર આધાર રાખશે.

જેન-દર્શનમાં મમ્મક-નાનનુ સ્થાન મમ્મક-ક્રિયાથી પડેલું છે જે તરત જેવું દાખ તેવું જ તેને સમજવું અને શ્રદ્ધા સાથે તેમ માનવું એ સમ્મકતરી શ્રવણ પ્રથમ કનવ્ય છે કરવું કઈ અને સમજવું કઈ એ સદ્ગુણ ખરાબ છે મગ્નીતિમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠાને વ્યવસ્થિત રાખવા માટે તેને યોગ્ય માનવામાં આવે પરંતુ આદર્શ મહિત્તાને પેઈ નાખનાર ધાર્મિક ક્રિયાના ક્ષણમાં એનું પ્રતિબિંબ અવળું પડી ન શકે એટલે ભિખુ સ્વામીએ જેની ચર્ચા કરવાની છે તે સમી પૂરબૂમિકા આ સન્દેશમાં રચી છે -

‘અમે ધાર્મિક દણ્ડિનિન્દુથી શૂદ્ધ્યને ન તો આવશ્યક કાર્ય કરવાની પ્રેરણા આપીએ છીએ અથવા ન તો મનાઈ કરીએ છીએ અમારું તો લક્ષ્ય માત્ર એવું જ છે કે તમે જે વર્ષ કરો તેની પરીક્ષા કરો અને તે જેવું દાખ તેવું જ તેને સમજો ”

હવે હું મારા વિદ્વાન વાચકોને આમંત્રણ કરું છું કે આ સન્દેશને મો આશય છે એવું તદ્દત્ત રુચિથી અનન કરો.

આ નિમિષમાં હું માત્ર સ્વામીજીના પ્રારંભિક દણ્ડિનિન્દુનું ડિઝર્શન કરાવવા છૂટું છું આ હેતુને સામે રાખીને મેં એક નાનકડી રચના કરી છે સ્વામીજીએ ધર્મ-વા અને વ્યાવહારિક દ્વાનું પૃથક્કરણ કરવામાં કયા કયા આગમ તેનું એવો પ્રયોગ કર્યો અને કયો કયો યુક્તિવાદી કસોટીથી એમની પરીક્ષા કરી તે હું જણાવી શક્યો નથી મને આશા છે કે જ્યારે જ્યારે મમ્મક આવશે ત્યારે જ્યારે એના પાંચ પાંચ કઈક લખી સડીશ અમારા મિત્રાસુ પાંડક પડેના સ્વામીજીના સર્વસ્વર્ણ દણ્ડિનિન્દુને સમજી લેમે તો પછી આગળ જે આગમના (મૂળાકન માટેની ચર્ચા) કરવામાં આવશે તેમને પણ એક સદ્સવમરી દણ્ડિથી જોશે એમનું મનન કરશે અને સમજવાના પ્રયાસ કરશે જસ, આ જ આશય માથે

અહિંસા

પ્રાણીમાનનું જીવન પ્રવૃત્તિલીન હોય છે આ પ્રવૃત્તિ સારી હોય કે ખરાબ પણ એવો પ્રશ્ન રોકાતો નથી આ પ્રવૃત્તિ સારી છે કે ખરાબ એ માપવાનું સાધન પણ એક હોતું નથી સામાન્ય માનવીની અને ધાર્મિક માનવીની વ્યાખ્યામાં મૂળભૂત ભેદ હોય છે કારણ એ છે કે સામાન્ય માનવીનું દૃષ્ટિદિગ્દુ સમાર્પી હોય છે અને ધાર્મિક માનવીનું દૃષ્ટિદિગ્દુ આધ્યાત્મિક હોય છે લોકોની દૃષ્ટિએ અમુક પ્રવૃત્તિ સાચી મારી છે કે સાદા ખરાબ છે એમ કહેવું તે યોગ્ય નથી સામાન્ય માનવીની રચિ અને અરચિ પર કાબૂ રાખવો એ શક્તિથી પૂરું છે નિમિત્તરૂપે લેવા ૧” એ સિદ્ધાન્ત નિરથક નથી લોકમાનવી પરિરચિતિઓમાં ફેરાર થાય છે તે અનુસાર રચિ અને અરચિમાં પણ પરિવર્તન થાય છે સામાન્ય રિચિતિમાં પ્રત્યેક મનુષ્યની રક્ષા કરવી તે ધર્મ માનવામાં આવે છે પુદ્ગલ મમયે શત્રુ મોતી હત્યા કરવી તે પગમ ધર્મ બીજી જાય છે લોકો ૧ રચિમાં આપત્તિનાગ સ્વાર્થ, મમત્વ, અજ્ઞાન, આવેશ મોહ અને એવા અસખ્ય કારણો અહિંસાના સારકની વિકૃતિના કારણ બને છે

આરતના સમયમા દિસા અદિસા જની જાણ છે જે મોઢ હિતપત્ર
 થાય છે તેને ત્યાનુ રૂપ આપવામા આવે છે અઘાનને વરા ઘર્મને
 ઘણાખગ સોઢો દિમા અને અદિમાનુ રવરૂપ પણ સમજી શકતા
 નથી આધ્યાત્મિક દષ્ટિજિન્દુની સામે રૂચિ અને અરુચિનો પ્રશ્ન જ
 હીએ થતો નથી એમા વસ્તુસ્થિતિનુ અન્વેષણ કરવાનુ હોય છે
 જ્યારે સારુ કે ખરાબ એનુ માપ રચિ કે અરચિથી હાની શકાનુ
 નથી ત્યારે માપ મારે જાણુ એક માપન તૈયાર કરવુ પડે છે પછી
 તેના વડ, દરેક કાર્ય સારુ છે કે ખરાબ તે માપવામા આવે
 હ આ માપનુ માપન છે સંયમ અને અસંયમ—મીઠા દુઝામા
 કહીએ તો ત્યાગ અને ભોગ એન અનુચરી આખો સંયમવાળી
 પ્રવૃત્તિએને માગી કહીશુ અને સવમગ્દિન પ્રવૃત્તિએને ખરાબ
 કહીશુ દાશનિક પાડતો (તત્વગાત્રીએ) મા સમ્બોમા સાગી
 પ્રવૃત્તિને અમત્-પ્રવૃત્તિ-નિરોધ અને મત્-પ્રવૃત્તિ તથા ખરાબ
 પ્રવૃત્તિને અમત્-પ્રવૃત્તિ કહેતી પ રૂ અમત્-પ્રવૃત્તિનુ નામ દિસા
 હ અમત્-પ્રવૃત્તિ હાલ ગાયુવધ કે વામા આવે હ અથવા ઘર્મજાળ
 છે તે પશુ દિમા છે—જેમ કે અમત્પ્રવૃત્તિ પ્રવળવરોગ દિમા-
 અમત્પ્રવૃત્તિ. ૮૫ ની રેટનીકે લીંગાએમા દિસાનુ રવરૂપ યાવ
 વામા આવ્યુ હ અદિમા હિમાનુ વિરોધી જગ છે જે અમત્-
 પ્રવૃત્તિનો પૂરેપૂરો વિરોધ હ મત્પ્રવૃત્તિ હ અને સત્પ્રવૃત્તિ હારા
 જેનુ આશ્રય કરવામા આવે હ તે અદિમા હ

બે દષ્ટિ

વસ્તુઓનું સ્વરૂપ જોવા માટે જોન આચાર્યશ્રી નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બે દષ્ટિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે. વ્યવહારિક દષ્ટિ વસ્તુના બાહ્ય સ્વરૂપને જુઓ છે અને નિશ્ચયદષ્ટિ એના આંતરિક સ્વરૂપને જુઓ છે. વ્યવહારદષ્ટિમાં સંમારના વ્યવહારને મુખ્ય ગણવામાં આવે છે અને નિશ્ચયદષ્ટિમાં વસ્તુસ્થિતિ (સાચી વાસ્તવિક સ્થિતિ)ને મુખ્ય ગણવામાં આવે છે. વ્યવહાર દષ્ટિ અનુસાર પ્રાણુ-વધ હિંસા છે અને જેમાં પ્રાણુ-વધ ન થાય તે અહિંસા છે. નિશ્ચયદષ્ટિ અનુસાર અસત્-પ્રવૃત્તિ અથાત્ જો પ્રવૃત્તિમાં રાગ, દ્વેષ અને નમ્ર હોય તે હિંસા છે અને સત્-પ્રવૃત્તિ અહિંસા છે. આ દષ્ટિઓ અનુસાર હિંસા-અહિંસાના ચાર પ્રકાર બને છે જેમકે-(૧) દ્વેષહિંસા અને ભાવહિંસા, (૨) દ્રવ્યહિંસા અને ભાવ-અહિંસા, (૩) દ્રવ્યઅહિંસા અને ભાવહિંસા, (૪) દ્રવ્યઅહિંસા અને ભાવઅહિંસા.

રાગ અને દ્વેષને વશ થઈને જો પ્રાણુવધ કરનામાં આવે છે તે દ્વેષહિંસા તથા ભાવહિંસા છે જેમ કે એક શિકારી હરણને મારી નાખે છે. આ દ્વેષ અર્થાત્ સામાન્યિક દષ્ટિએ હિંસા છે, કારણ

કે તે હ જુના પ્રાણ લૂટી લે છે અને બાવ અર્થોત્ વાગ્નવમા પશુ
 દિશા છે, કારણ કે સિકાર કરવામા જેની પ્રવૃત્તિ અસત્ બને છે
 રાગદ્વેષ વગર જે પ્રાણુવધ થાય છે તે 'ય' નિસા આ બાવ-અહિસા
 છે જેમ કે એક મનથી પુષ્પ સાવવાનીપૂર્વક હરેહરે છે તથા
 સરીરની જરૂરી પ્રવૃત્તિઓ કરે છે આને લીધે ન જ દામી સકાય
 એવા પ્રકારના 'પ્રાણુ-વધ' થાય છે માસરિક દષ્ટિએ તે દિશા
 છે કારણ કે તે પ્રાણીના મૃત્યુનું કારણ બને છે અને વાગ્નવમા
 અહિસા ■ દિશા નથી કારણ કે જેની પ્રવૃત્તિ રાગદ્વેષાત્મક હોતી
 નથી રાગ અને દુઃખવાળા વિચારો નિર્જીવ પાત્રોના નાશ કરવામા
 આવે કે પ્રહાર કરવામા આવે તો તે 'ય-અહિસા' અને બાવદિશા
 છે જેમ કે, કોઈ વ્યક્તિ જાખ્યા પ્રકારમા દોર અને સાપ સમજીને
 એના પર પ્રહાર કરે છે આ સામાજિક દષ્ટિએ અહિસા છે કારણ કે
 આ દિશામા પ્રાણુ-વધ થતો નથી આ નિષ્ક્રમમા હિમા છે કારણ કે
 ત્યાં પ્રહાર કરવાની પ્રવૃત્તિ દ્વેષાત્મક છે નવા રાગ અને દેશવાળી પ્રવૃત્તિ
 પશુ ન થાય અને પ્રાણુવધ પશુ ૧ થાય તે મરસવરૂપ અન્યથા
 દ્રવ્યઅહિસા અને બાવઅહિસા છે આ અન્યથા ધારીરિક ઓ
 માનમિક પ્રવૃત્તિઓમાથી નિવૃત્ત થયેના તથા અમાવિ પ્રાપ્ત કરેના
 યોગીઓની હોય છે બાવઅહિમાની પૂજાતા સર્વથી જીવનમા પ્રાપ્ત
 થઈ જાય છે પરંતુ દ્રવ્યઅહિમાની અન્યથા ધારીરિક અચળતા
 છૂટ ના સિવાય-માત્ર દમ્બોમા રહીએ તો સમાપિ-અવસ્થા પ્રાપ્ત
 કયો સિવાય આવતી નથી

અહિંસાનો અર્થ

અહિંસા ॥ સમ્પ્રદાય છે-હિંસા ન કરવી એ (ન) + હિંસા-એ
 ૧ સમ્પ્રદાયોમાંથી 'અહિંસા' શબ્દ જ થોડો એના પારિભાષિક અર્થ
 નિર્ણયાત્મક તથા વિધાનાત્મક જન્મ જો પ્રકારના છે જેમાં રામ
 ગાંધી દેવ રહેતા હોય એવી પ્રતિષ્ઠા ન કરવી, પ્રાણ-વધ ન કરવો
 અથવા સર્વ પ્રવૃત્તિઓ અટકાવવી તે નિર્ણયાત્મક અહિંસા છે સારી
 પ્રતિષ્ઠા કરવી અજવાસ, અધ્યાત્મસેવા, ઉપદેશ, યાનચર્યા આદિ
 આત્માનુસારી કાર્ય જેવી પ્રવૃત્તિ કરવી તે વિધાનાત્મક અહિંસા છે
 સમય વડે પણ જોમનો જવાબ શક્ય નહોતો એ
 વધુ દર્શન છે આ પણ નિર્ણયાત્મક

નથી નિર્ણયાત્મક અહિં

છ વિધાનાત્મક અહિંસા

શીતના હોય આ રમુ

ખીનું જ જણાય છે

નિવૃત્તિ હોય જ છે નક

પ્રવૃત્તિવાળી અહિંસામાં

અદિસાને અર્થ ૧૫

કરનાર જો આન્તરિક પ્રવૃત્તિઓને શુદ્ધ ન કરે તો તે અદિસા નહિ બને એટલે નિરોધાત્મક અદિસામા મારી પ્રવૃત્તિની અપેક્ષા રાખવામા આવે છે તે બાબ દોષ યાદે આન્તરિક, રમૂગ દોષ યાદે સુખ્ય સારી પ્રવૃત્તિવાળી અદિસામાં દિસાને નિરોધ દોષો જરૂરી ૮ એના વચ્ચે મોર્ષ પ્રવૃત્તિ મારી ચર્ચ થકની નથી અને અદિમાનું પાત્ન ચર્ચ થકનું નથી આ નિષ્વચ્ચટ્ટિની વાત ૭ સામ્યારિક દટિએ નિરોધાત્મક (નકા ૧ મક) અદિમાને નિષ્ક્રિય (પ્રવૃત્તિ વચરતી) અદિસા અને વિધાત્મક (વિખાત્મક) અદિસાને સક્રિય અદિમા કહેવામા આવે છે

નિષ્ક્રિય અહિંસાનો ઉપયોગ

અહિંસા કામુધધા વગરની વ્યક્તિઓનું દર્શિયાર છે એમ ટેલેવીક વ્યક્તિઓ કહે છે એમને પ્રવૃત્તિ વગરનું જીવન ગમતું નથી સધળી પ્રવૃત્તિ કરી છતાં અહિંસાનું પાનન કરવું-આ જ એમના સિદ્ધાન્તનો માર છે એમા ટેલેસુ તથ્ય છે તેની આપણે તપાસ કરવાની છે નકારાત્મક અહિંમા સફુને માટે આવશ્યક છે માન સંસાર પ્રત્યે C ભી રહેતા માધુ-સન્ન જ એનો ઉપયોગ કરે એમ માનતું થોડન નથી કારણ કે ગયાશુની દિમાનો નિરેર કરવામા ન આવે તમા શુની પ્રવૃત્તિઓ માર્ત્તિક બનતી નથી પ્રવૃત્તિને પણ શુદ્ધ કરવા માટે નિવૃત્તિ આવશ્યક છે જે હિંસાને છોડી દે છે તેના જ હુ પમા દ્યા પોત્તુ પામે છે ગભરવને માટે સરતુ છો તુ અનિ વાસ્ નથી એને માટે એક મયો છે આ છે-નિરથક દિમાથી બનતુ આવશ્યકતાઓ ઘટાડતી અને પ્રવૃત્તિઓ પર મરમ રાખવો મધળી પ્રવૃત્તિઓ કરી ને નહિમા નથી પન્તુ મધળી નવૃત્તિ કરે વામા સયમ પાગવામા આવે તથા મારી નર્ગતિનું આચરણ કરવામા આવે તા તે અહિંસા હોઈ શકે છે વીર સૈનિક સમરાગજુમા ન?

નિષ્ક્રિય અધિસાને ઉપયોગ ૧૧૭

છે તે અદિમા નથી પણ તે તે નિત્યેને ન મારે, અપેક્ષ રીતે
 હત્યા ન કરે દ્વિધાર વચ્ચેના ચેદા પર દુમ્મણ ન કરે તે। તે
 તેની અદિમા તેજ સો મિદાન તરીકે આપજે એમ કહી દળાએ
 કે કામ મમે તેડુ દોષ પણ રાગ અને દેલ્થી નહવા બી સકામ
 તેડી તે અદિમા છે મક્રિય અદિમા છતાં બી દેલ્થી દળેમા કરી
 સકાવ છે નિષ્ક્રિય અદિમાનો ઉપયોગ છતાં બી પ્રત્યેક કામમા કરી
 સકાવ છે પરંતુ જે સાને વીર દેવ તે જ તેજ ઉપયોગ કરી શકે
 છે પ્રકૃતિની મરખમળીમા મારી પ્રદાન દુરોષી મરી છે આ જ
 પ્રમાણે મારી નરકિ બી સખમ પ્રિય વિમલમ કાર્યથી ફર રહેલુ
 મુશીન છે

અહિંસા અને દયા

અહિંસા અને દયા બંને એક જ તત્ત્વ છે. યાગા હિંસા કે હિંસામાં દયા કદીપણ દોર્ડજ ન રહે. જો આપણે એમને અલગ કરવા માગીએ તો નિવૃત્ત્યાત્મક અહિંસાને જ અહિંસા કહી શકીએ અને મત્સરહત્યાત્મક અહિંસાને દયા કહી શકીએ. પ્રજાન્યાકરણ સૂત્રમાં અહિંસાના ૬૦ અર્થ દર્શાવવામાં આવ્યા છે. આમાં ૧૧મે અર્થ 'દયા' છે. દીકરાના મનમગિરિએ એનો અર્થ 'દયા વેદિ-રક્ત' અર્થાત્ 'દેહધારી જીવોની રક્ષા કરવી' એમ દર્શાવ્યો છે. આ યાગ્ય પણ છે કારણ કે અહિંસા (જેનો અર્થ છે પ્રાણવધની દ્વિયાથી નિવૃત્તિ)માં જીવરક્ષા. આપોઆપ સામ જ છે. સુતિ સર્વ જીવોના રક્ષક હોય છે. આનો અર્થ એ નથી કે નિયમામાં જ જીવો મરી રહ્યા છે અથવા જેમને મારી નાખવામાં આવે છે તેમને તે દોર્ડજ પ્રકારે બચાવે. એનો માત્રો અર્થ એ જ છે કે પોતાની ખરાબ પ્રવૃત્તિથી તેને પ્રાણીમાત્રને કદ ન પડે. આથી જ અહિંસાને મારવા નહિ અહિંસા કે પાતી પૂર્ણતા પોતાની ખરાબ પ્રવૃત્તિઓ પર સંયમ પાળવાથી જ માપ છે અથવા વર્ધ રહે છે કે પના કરો.

૨૦ અદિસા અને તેના વિચારક

આ પ્રમાણે સ્વરૂપને સમજનારા પતિતોએ દયા અને અદિસા એમના માની છે આ એકાન્ત દારણ શાન્દિક વ્યુત્પત્તિ (સર્વ અર્થ) નથી તેનાથી એમના એ વસ્તુર્થ આવે છે જેમકે, ' ન કરવી તે અદિસા અને પાલન કે વુ તે દયા એમના તત્ત્વ અર્થ એક જ છે અદિસા નિરોધકમક છે જેમકે-નિસા ન ' ખરાગ પ્રવૃત્તિ આચરણ ન કરો ત્યા વિધાનાત્મક આચાર કરે ' જેમકે, પાલન કરો, નસા કરો ત્યા હિમા નિધિ દાય લા છાન્દ આપમેળે જ થશે અને સ્વપરદામા નિસાનો સાગ કરવો જ પડે આ તો પહેલાની જ વાત છે કે દયાશૂન્ય અદિસા અને અદિસા શૂન્ય દયા કદી ધર્મ સકતીજ નથી મદદાતમા માધીશુએ પણ ' અને દયાનો સળધ દર્શાવતા કહ્યું છે કે

‘ ત્યા દયા નથી ત્યા અદિસા નથી એટલે, આપણે કદી કદીએ કે જેનામા નેટલી દયા છે એટલી જ અદિસા છે

(માધીવાસ્તી પૃષ્ઠ ૧૭)

તર્કની કસોટી પર

અહિંસા અને દયા એક સા મારે? તર્કની દૃષ્ટિએ પણ એનું સમાધાન કરી એવું જોઈએ હિંસાનું ક્ષેત્ર વ્યાપક છે અમલ વગેરે એની જુગી જુગી ભાણુઓ છે અસત્ય બોલવું તે હિંસા છે, ચોરી હિંસા છે, મૈથુન હિંસા છે, પરિત્રાદ હિંસા છે આ સવમ્મ અહિંસા પણ નથી અને દયા પણ નથી સજ્જની સમાનતા હોવાથી સોફિસ્ટનો સમાવેશ અધ્યાત્મતામાં કરવામાં આવે છે—ત્યારે અહિંસા અને દયાનું ઐક્ય રહેતું નથી ત્યાં એમનો મળક નીચે જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે રહે છે

(અહિંસામાં દયા હેવી જ જોઈએ. દયામાં અહિંસા હોય પણ ખરી અને ન પણ હોય કારણ કે સજ્જની મમાનજુદિથી દયા બે પ્રકારની માનવામાં આવે છે—પારમાર્થિક અને વ્યાવહારિક પારમાર્થિક દયા સાથે અહિંસાનો સાથન સબંધ છે વાસ્તવમાં વ્યાવહારિક દયા રાગ, મોહ કે અજ્ઞાનમાંથી ઉદ્ભવે છે સોફિસ્ટિમાં તે દયા છે તેથી તે અહિંસાત્મક બની જતી નથી સોફિસ્ટિમાં દયાને મારે હિંસા, પરિત્રાદ વગેરેને અયોગ્ય માનવામાં આવતા નથી પણ ધાર્મિક

૨૨ અહિંસા અને તેના વિચારક

દહિમિન્દુથી આ યોગ્ય નથી કમ્પ્યુટે એક મોટા જીવની રક્ષા ^૧
અનેક નાના મૃગા જીવોનો વધ કરવો તે દયા નથી, પરંતુ યોગ્ય
દિસા છે એને દયા માનવી તે મિથ્યા યાન છે એક સમૃદ્ધ વ્યક્તિ
મોટે મરીબોના ગળા દમાનવાની ક્રિયા ન્યાય મની જતી નથી મોગ
જીવોને માટે નાના જીવોને મારી નાખવાથી મુશ્કેલી ઓછી થાય છે
અને લાભ વધુ થાય છે એવો મિદ્ધાન્ત અદિમાન્ય સનાતન
સિદ્ધાન્તથી તદ્દન વિરોધી છે ભગવાન મહારીરે કહ્યું છે કે -

જે જેદ સુદૃઢા પાળા, મહત્વા સતિ મહાલ્યા ।

સરિસ તેહિં ધેરતિ, અસરિમતિ ય નૌ ધરા ॥

(સુવૃતાગ ૨-૫-૬)

અર્થાત્ એક હન્દિયવાળા વગેરે સુદ-નાના શરીરનાળા પ્રાણ
છે અથવા પાંચ હન્દિયવાળા વગેરે મોટા સ્થૂન સર્ગિરવાળા પ્રાણી કે
એમને મારવામાં દિસાતું પ્રમાણ સરખું હોય છે કે વધુ ઓછું
કહી શકાય નહિ કારણકે વધ કરનારની દિસાની બાબત તીવ્ર છે
મનદ વગેરે વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ પર દિસાનો દોષ આધાર રાખે છે

આપણે જ્યારે થોડા બાળકો જોઈએ છીએ, ત્યારે આપણને
એમ લાગાય છે કે આવા સિદ્ધાન્ત દુનિયામાં કેરી રીતે ચાલી ગયો
એક પ્રાચીન હિંદુ છે કે - "ઝીલો નીલસ્ય ઝીલમ્" જીવ જીવનું
જીવન છે મહા-મહાત્મ્યનો પથ આ જ અર્થ થાય છે-એમકે
એક મોટી માણસી નાની માણસીઓને ખર્ચ જમણે તેમ મોટા
જીવ નાના જીવોનું બદલું કરે છે મનુષ્યે ખાતુ પડે છે અથવા પીતુ
પડે છે એમાં શાકભાજી અનાજપદાર્થો અગ્નિ અને હાવાના જીવો
નાશ પામે છે એમના સંયોગથી જો હન્દિય ધરાવતા વગેરે મોટા
જીવો દિમા પથ થાય છે આ એમની આવશ્યકતા છે, લાગ્યારી
જો આમ કયો મિત્રાઈ જીવ-નિર્મોહ થઈ શકતો નથી મનુષ્યોમાં
જે કમળેરી છુપાયેલી છે, તે દરેક સ્તરે સત્ય તથા આગળ વધવામાં

અતરાય વિશે કરે છે તેથી એમણે આ એક સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો કે જે વસ્તુઓ એમના જીવન-નિર્ણય માટે પૂરેપૂરી જરૂરી દોષ એમાં દિસા કેરી રીતે યાચી આજ આ સિદ્ધાન્ત એમ્ને વ્યાપક છે, માધારણ મનુષ્યની રંગેર આ આ જ વાત રમી રહી છે કે જરૂરિયાતો પૂરી કરવામાં કથી પણ દિસા નથી પણ સત્ય તો જુદું જ છે ડુનિયા સ્વાર્થો છે માટે એમ કલા સિવાય એનાથી રહેવાતુ નથી પરંતુ સત્ય અને કમળેગી એક નહીં પણ વિષ હ

અનેક લોકોની સુખસમગ્ર માટે યોગ્ય કે સુદ જીવોની દિસાને ક્ષમ માનનાર પ્રજાની સુખસમગ્ર માટે કવિમાં આવતા પછોને ધર્મ કે પુણ્ય માનતા નથી પણ બિલકુલ નેમનો નિરોધ કરે છે એના શા આધાર હોઈ શકે કે કળરો લાખો મનુષ્યોની સુખશાન્તિ માટે દસરીય પશુઓના બાલિ નનો નિરોધ કરતી વખતે શુ તેઓ પોતાના ઉપર કહેલા સિદ્ધાન્તની અવમણના કરતા નથી ?

મગવાન મહાવીરે તથા મહાત્મા ગુદે વગર આપવામાં આવતા બાલિ નનો વિરોધ કથી એમના અનુયાયી આજ પણ કરતા આવ્યા છે એનો આધાર સર્વ જીવો તરફ સમાનતાની ભાવના જીવનદિ કે મોટા જીવો માટે નાના જીવોના સહારની જો મનુષ્યોની ગ્રહા માટે શુ જીવજાતુઓની દિસાને ધર્મપુણ્ય માનનારા વગર દિમાનો વિરોધ કરે તે ન્યાયી ન બની શકે જો એ એ વિચારુ જો એ કે મોટાને માટે સુદ જીવોની દિમામાં જોણ પાપ અને ધણો ધર્મ ' માનીને તેઓ કી દિવામાં જઈ શા હ ?

અમલ સાથે દિસાનો કાવમનો મળવ છે પશ્ચિદ નિ સાનું મૂળ છે એટલે એના વડે પણ દવાની કલ્પના કરી નવ હ ' ન્યા અદિસા છે, ત્યા મોટી પણ હી રંગી નથી ' વિમુક્ત અદિસાના રોગમાં માધીજના આ સમયે જોન દર્દિન-કથી જરાય જુદા નથી

પારમાર્થિક દયા

આમ તો દયા અપારમાર્થિક દેતી નથી, છતાં પણ જેમા
 મોઢ દોષ એવી પ્રવૃત્તિ જેને લોકદષ્ટિએ દયા કહેવામા આવે છે
 તેનાથી રાગ વગરની પ્રવૃત્તિ (માનસ પુષ્પ વા)ને અલગ કરવા
 માટે એને 'પારમાર્થિક' સિદ્ધાન્ત લગાડવું તે યોગ્ય છે. આસ્તિક
 આવનામા પરમ અર્થ આત્મ-શુદ્ધિ છે. આત્મા કમના આચરણથી
 મલિન થાય છે. આ મલિનતાને લીધે આત્માના આચાર તથા વિચાર
 ખરાબ બને છે. ખરાબ પ્રવૃત્તિથી એની અધોમતિ થાય છે. એને
 જનતજનની વાનનાઓ ભોગવવી પડે છે. ધાર્મિક દષ્ટિનિંદુ એ છે કે
 આત્મા કમ નાધે નહિ એવા ઉપાય શોધવા સસારી પ્રાણી
 શરીરને જ સર્વ કાંઈ માને છે. આત્માને નહિ પરંતુ એ સમજવું
 જોઈએ કે શરીર નશ્વર છે તે ગ્રહે તો શું અને આ પુ જ્ઞાન તો શું ?
 આત્મશુદ્ધિ વગર ધર્મ દોષ જ ન રહે. દાર્શનિક વાતનાઓને દૂર
 કરી દાર્શનિક શાંતિ પડોઆ વી એ દયાધર્મનું રહસ્ય નથી ખરી.
 વશુ તો એ છે કે આત્માને પાપના આચરણથી ગયાવરો
 એ જ પરમ પુરુષાર્થ છે. પરમ દિલ કે પરમ

એવલા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે, 'વૃદ્ધવાન્નદુઃખન્યાસા દયા।' લોભદિ અને અપ્યાત્મવૃદ્ધિ વચ્ચે આ ઘડો મોટો તારતમ્ય છે. પહેલામાં કરીરનું પ્રાધાન્ય છે આત્માની મોજના. જીભમાં આત્માનું પ્રાધાન્ય છે અને કરીરની મોજના. કરીર અને પ્રાણેની ચિન્તાથી વ્યાકુળ થનાર વ્યક્તિ પારમાર્થિક દયાની અપારી પગ પદોમાં નથી. રાગ દેવ મોહ વગેરે અનેક કા જોયા છે કાર્ય થાય છે તે જાગી દોષ કે નહિ પણ તે દિસાતમેક છે જરૂરિયાતો પૂરી કરવા અને પણ તે દિસા થાય છે તે દિસા જ છે દિસાને પૂરેપૂરી દાદી ન થાય તો તે પેલાની સ્થિતિ અનુભવ છે.ની જે જીંદગી છે પણ દિસા અદિસા બની રહેતી નથી. એક વ્યક્તિ અદ્યક્ષ અને નિર્દોષ એ બનેને માગવાનું હાકી દે છે જીંદગી અદ્યક્ષ આટલી સમતા નથી તે માગ નિર્દોષને જ મળતી નથી અને સમજવાની વાત એ છે કે જીંદગી વ્યક્તિએ નિર્દોષ કે નહીં કે જે દોષ તે અદિસા છે પરંતુ અપરાધી। અદ્યક્ષ દુઃખ કે અદ્યક્ષ અદિમા નથી

અહિસા અને તેના વિચારકે

અહિસાની વ્યાખ્યા જુદા જુદા વિચારકોએ જુદી જુદી આપાઓમાં કરી છે છતાં પણ એમનું તત્ત્વ એક છે ભગવાન મહાવીરે કહ્યું છે કે—

‘ અહિસાનિવજ રિદ્ધા સર્વભૂણ્ણુ સજવા ’ અર્થાત્ સર્વ પ્રાણીઓ તરફ સયમ રાખવો તે જ (પૂરી) અહિસા છે

હુતપિપ્ત ધમ્મિક્કુલ્લમા મહાત્મા બુદ્ધે કથ્યું છે

“ પારમે ન દ્વાને ન ચ ઘાતયેય
 ન ચાનુમન્યા દ્વતત પરેસ ।
 સંવેસુ સૂતેસુ નિધાય દટ,
 ચે ધાવય ચે ચ તમતિ હોને ॥ ”

અર્થાત્ જગત કે ધ્યારર છોવાને ન મારે, ન મરાવે અથવા મારતાગતે આતુઓ ન ન આપે

“ વિદનસ્યાદ મિત્રસ્ય ચક્ષુષા પશ્યામિ ”

(ચંદ્રવદ)

૨૮ અહિંસા અને તેના વિચારક

જની શકતો નથી પૂર્ણ મનુષ્યની સામે મુખ્ય પ્રથમ અહિંસાનો છે. જીવનનિર્ણયના પ્રથમ તેને નાટો ગોળું હોય છે એને શરીરનો મેક હોનો નથી શરીર નવા સુધી અહિંસાનું માધ્યમ રહે ત્યાં સુધી તે તેને માન્ય હોય છે એને શરીરનો ત્યાગ કરવામાં ફરજ પડે સંકોચ નહિ થાય એમ કે આચાર્યશ્રી દર્શાવ્યું છે કે - "જે સંકોચ થાય તેમના જાણ સર્વાંગી ઝીલિંગ" સમયે પુરુષ બીજા પ્રાણીઓની હિંસા દ્વારા પોતાનું જીવન ટકાવવા માટે નથી અપૂર્ણ સમય હિંસાથી પૂરેપૂરો જવી શકતો નથી એટલે તેને માટે હિંસાના પ્રકાર પાળવામાં આવ્યા છે -

(૧) અર્થ (આવશ્યક) હિંસા

(૨) અનર્થ (અનાવશ્યક) હિંસા

આવશ્યક હિંસા અર્થે જીવનનિર્ણય માટે થનારી અનિવાર્ય હિંસાને સાચી ન શકાય તો અનાવશ્યક હિંસાને જરૂર તમજી પણ સારે પોતાની નિમજતાથી જે હિંસા કરતી પડે તેને અહિંસા કે ધર્મ તો ન જ મમળાય.

શ્રી મહારવાળાએ પણ અહિંસાના વિશુદ્ધ અને વ્યવહાર્ય એવા મે બેક કરીને વ્યવહાર્ય અહિંસાનો અર્થ સમજાવતા લખ્યું છે કે -

‘જુરાઈ પગરડી અને બસાઈના અસવાળી ન્યાયી સ્વાયદત્તિ વ્યાકાશ અહિંસા છે તે આનંદ કે શુદ્ધ અહિંસા નથી’

લૈકિક દૃષ્ટિની પ્રધાનતાથી જે રીતે જૈન તાર્કિકોએ વાસ્તવમાં પરાક્ષ એવા ઈન્દ્રિય-માનસ-જ્ઞાને સામ્યનિર્વાહિક પ્રલક્ષ્ય માનેલ છે તે જ પ્રમાણે ઉપગતા અધ્યક્ષ લોકપિયતાની રક્ષા કરતી વખતે અહિંસાને વ્યવહાર્ય અહિંસાનું કય આપેલું માન્ય પડે છે કારણ કે લોકદૃષ્ટિમાં સર્વ પ્રકારની હિંસા કે સર્વ સ્વાયદત્તિ ખરાબ

માનવામાં આવતી નથી. સોરદહિમાં દિસા નૈનિક અને માનવિક કાર્યના રૂપમાં જ કાર્યવાહ મામાનિક ન્યાય અને મેળના સીમા સુધીની દિશા ન ન તક કાપનું રૂપ મેળું હતયો. આ રૂપ અને અચેડાની મરોડમાં દિશા અનુવિક ની જગ્યા છે જે દરમિયાન સર્જને એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યની દલ્લા કરી દોડે. આ મમય ત્યા નક ત્રીજી સક્તિ આવી આ. તેને દુમનાચારન દલ્લા ન કરવા નમન મુ દુમનાખોરે એની વાન ન માની ત્યારે તેને નમગાનો પગ ડીડા અને દુમનાખોરની સામે આવી દુમનાખોરને મારી નાખ્યા મામાનિક નૈનિક કે વ્યવસ્થા અનુમાર નમગાને નચાવનારો દિસક માનવામાં આવતો નથી. દિવદુ એમ કવુ તે એનું કાન ન મમજવામ આરે છે અને નિનજને સદાચ ન કરી તે અચેડમ માનવામાં આવે છે. ધર્મિક સીમા તેનાથી જુગી છે દુમનાચારન ઉપરેક આપવો તે ધર્મન માન્ય છે તે ઉપરેક ન માને તો તે સ્થિતિમાં એને મારી નાખવો તે ધાર્મિક મપોદાને અનુકૂળ નથી ઉપરેકનું કાર્ય છે દિસકની દિશા ઊગાવવાનું અને નરિ કે દિસકની દિશાનું મુશ્વ ચૂકવવાનું—દિ કે દિસકને બસે પોતે જ દિશા કરવાનું.

સાય જગ મુ સમયાણુપેદી,
નિવમપિય વસ્ત્રાદિના વરેજ્ઞા ।

સવ જગતન મમાન દહિથી લેનાર કોઈનું પજ પ્રિય કે અપ્રિય ન કરે આ અદિમાના સિદ્ધાન્ત છે એક પ્રાણીની રક્ષા મારે બી ન પ્રાણાન મારવુ કે કષ્ટ પદોચ્ચાસુ તે અહિસા ની દહિએ રૂપ નથી બગાડાન મારીરે દિશા કરવાના કરેજોને ઉત્તમ કરવા દહાનુ છે કે * જ્યોત દિગ્વિષુ મેને શા શક્તિ જાણેને દિગ્વિષિ મન્ત્ર ના વહતે જ્યોત દિગ્વિષ્ણિ ગતિ શા વહત કેટલીક વક્તિ * તેને ગને પદેના માણુ દહુ એના મારે છે, કેટલાક,

૩૦ અદિસા અને તેના વિચારક

આ મને મારી રહી છે એટલા માટે મારે છે અને ફેટનાક આ મને મારશે એટલા માટે મારે છે આ સર્વ જિંમા છે એટલા માટે આચાર્ય બિશુએ કહ્યું કે અદિમાનુ પાનન બીજાએને ઉપદેશ દારા સમજાવટ કરીને મરણી સકાય છે જન્મસ્તીથી દિસની દિસા છોડાવી શકાતી નથી

મુસલમાન અને મોહત્તાની ચર્ચાઓનું સમાવાન ઠરતી વખતે મહાત્મા ગાંધીજીએ જે વિચાર વ્યક્ત કર્યો છે તે આચાર્ય બિશુના વિચારોથી જરા પણ જુદા નથી અદિસાના અન્વેષકોમાં એવી વિચારોની મમાતા હોતી એ કોઈ આશ્ચર્યની વાત નથી મહાત્મા ગાંધીજી લખે છે 'તો શું ત્યાં મચાવવા માટે મુમત્તાનો સાથે લડીશ કે એમની હત્યા કરીશ ? એમ કરનાથી તો ' મુસલમાન અને ગાય મનેનો ફુરમાન મનીશ '

(દિલ્લિસ્વાય પૃષ્ઠ ૭૭)

'મારો કોઈ જાઈ જોતા ત્યાં પર કનરી પડે તો મારે શું કરવું જોઈએ ? હું એને મારી નાખું કે તેના પગ પકડીને તેને એમ ન કરવાની પ્રાર્થના કરું ? અગર આપ કહેા કે મારે પાછો ઉપાય શોધવો જોઈએ તો ખજી પોતાના મુસલમાન બાઈની સાથે પણ મારે આ જ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવાવો જોઈએ

(દિલ્લિસ્વાય પૃષ્ઠ ૭૮)

'એમ તો કયામ લખ્યું નથી કે અદિમાનારી કોઈ આ મને મારી નામે તેનો મરણ તો સીધો છે એકને જ્યારના માટે તે બીજાની હત્યા કરી શકતો નથી તેનો પુરપાઈ અને કર્તવ્ય તો માન વિનમ્રતા સાથે સમજાવવામાં છે

(દિલ્લિસ્વાય પૃષ્ઠ ૭૯)

એ રીતે વિશુદ્ધ અદિસાના જેટલા વિચારકો થયા છે એમણે બીજાઓ મારણત અદિસાનું પાનન કાઢવાની સીમા કેવળ ઉપદેશની જ રહી છે

દયાના બે પ્રકાર

ધાર્મિક જગત દયાની બાબતમાં નેરુ જાણીતા જોડે છે એમણે કદાચ બીજા ડોર્ડ વિષયમાં સમજાવ્યા પછી નરિંદ દેવે ધર્મ પર વિશ્વાસ ન ગાળનારાઓ માટે તો દયા એ મન મુજબનિક કે રાષ્ટ્રીય અવરણ છે પણ, જે ધર્મમાં કદા જરૂરે એકની દૃષ્ટિમાં દયા આત્મમાધનનું અંશ છે રાત, દેવ મુજબ નથી એક રૂપ પ્રવૃત્તિ અર્થિસાત્મક હોતી નથી અને એક મુદ્દા ન દેવ તે દયા પણ હોતી નથી આ જ મિદાન્તને મન મુજબને આચાર જિનુએ બાર દર્શને જણાવ્યું કે, “ ત્યાં જ મન મુજબને અવરણ અને પારમાર્થિક સામાજિક મન મુજબને અવરણ નામરિક જત વ્યો બાબતવા વહેવાર દયા છે અને નર મુજબને મારે પણ માર્થિક (યા) નામ એક હોવાથી બનેલું છે એક ને દર્શ મારું નથી

“ ગાય મેંસ બાક થોરહ મા મ જાગુ હી દુધ ”

અર્થાત ગાય અને બેસનું દુધ જુદું જિજ દેવાય છે અને આકે । તથા થોરનું દુધ પણ દુધ એક જિજ પ્રમાણે વહેતું જિજ પણ યા કહેવાય છે અને પારમાર્થિક જિજ દુધ દેવાય છે એક

૩૨ અહિંસા અને તેના વિચારક

એમનાં સ્વરૂપમાં આપણ અને આકે ' ૧૧ દ્રુષ્ય જોટયો બેલ રેણ છે
આ સિદ્ધાંતનો સોફોસ્ત્રે પ્રગળ વિરોધ કર્યો. આચાર્ય બિશુને
' દયાના ઉત્થાપક ' સુદાન કહેવામાં આવ્યા. એમની સામે જે
વાળા માટે, ' ઉલ્લેખીત, ગાયોની મજાની છાપડી, ગોડેલી પડી
જાતું બાળક વગેરે સોફોસ્ત્રે જમણામાં ત્યજે એવા કૃતિલ પ્રત્યે તેમ
કરવામાં આવ્યા.

અરુ આચાર્ય બિશુનું હૃદયિનિદુ આ બાળકમાં સ્પષ્ટ છે
એમણે વસ્તુસ્થિતિને સ્પષ્ટ કરવા માટે દયાના સ્વરૂપનું અત્તમ અન્ય
પ્રતિપાત કર્યું છે તે કાળજીપૂર્વક એમના પર સ્વાધ્યયન દ્વારા કરવાનો
અને દયાના જે એમની સ્થાપના કરવાનો આરંભ મુકી શકાતો નથી.
આચાર્ય બિશુએ દયાના જે પ્રકાર સાથે સ્વાધ્યયન મનને પ્રકાશમાં
આણે છે અને નહિ કે દયા જે પ્રકારની હોય છે એવા મિદાંતનું
(નવું) સંસ્થાપન કર્યું છે.

‘ હૃદયે હિ ધર્મો ’ ગૃહસ્થાના લૌકિક પારલૌકિક ।

લોકાધ્યયો મહેદાદ્ય પર સ્વાદ્યાદ્યાદ્યાધ્યય ॥ ૧ ॥

અર્થાત્ ગૃહસ્થાના ધર્મ જે છે લૌકિક અને પારલૌકિક
પહેલાનો આશય લોક મર્યાદા અને બીજાનો આશય સ્વાદ્યાદ્યા
લોકાધ્યયસૂત્રિના આ વિચારો અને આચાર્ય બિશુના વિચારોમાં કરી
બે નથી.

આ સિદ્ધાંતના વિરોધમાં અન્તિમ દલીલ એ જ હોય છે કે
વહેવારુ દયા તે આત્મસાવના નથી તો જૈન ગૃહસ્થ એનું પાતન
કેવી રીતે કરશે ? એમને સૂત્રિએ ધણું સુત્ર સમજાવ્યું એનું મત
પાતન કર્યું છે —

‘ સર્વં પવં હિ જૈનના, પ્રમાણ લૌકિકો વિધિ ।

યત્ર સમ્યક્ત્વદાનિન, યત્ર ન મતદૂષણમ્ ॥

૩૪ અહિંસા અને તેના વિચાર

૨-મનુષ્ય અને પશુની ચિકિત્સાનો પ્રત્યક્ષ કરવો જોઈએ
દર્શન ત્યાં ન હોય ત્યાં મોડલાવવા જોઈએ અને માર્ગોમાં પશુને
અને મનુષ્યોના આગમ મારે જુદો રોપાવવા જોઈએ અને કેવ
ખોદાવવા જોઈએ

(બીજો શિલાલેખ)

૩-પશુઓને માન આપવું જોઈએ અને જુદોતી સેવા કર
જોઈએ

(ત્રીજો શિલાલેખ)

૪-જુદોતી દર્શન કરવા અને એમને સુવર્ણનું દાન આપ
જોઈએ

(ચાલ્સો શિલાલેખ)

૫-દાસ અને સેવકો તરફ ચોખ્ખો વ્યવહાર કરવો જોઈએ અ
પશુઓને માન આપવું જોઈએ

(પાંચમો શિલાલેખ)

૬-અનાથ અને દુષ્ટો તરફ દયા ગમ્પરી જોઈએ

(સાતમો શિલાલેખ)

આ જરા પણ ઉપકાર નથી. પવેતાના રાજ્યોએ અને ૧
પણ વિવિધ પ્રકારના સુખોથી લોકોને સુખી બનાવ્યા છે પણ ૧
આ સુખની વ્યવસ્થા એટલા મારે કરી છે કે કોઈ લોકો ધા
અનુસાર આચરણ કરે

(ત્રીજો બાજુ ૬૧, સાતમો શિલાલેખ)

આ શિલાલેખોથી એ સાર માર જણાઈ આવે છે કે લોકોના
સુખની વ્યવસ્થા કરવી તે રાજ્યોનું કર્તવ્ય છે એમાં ઉપકાર કે
ધર્મની કુલાઈ આપવાની કશી જરૂર નથી સુખની વ્યવસ્થા કર
વાનું પ્રમાણ દર્શાવવામાં આવ્યું છે તેનો આશય એ છે કે લોકો
ત્યાં સુધી સુખની આવશ્યકતાઓથી મુક્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી

તેઓ ધર્મ અનુમાર આચરણ નહિ કરી શકે એટલા માટે જરૂરી ચિન્તાઓ દૂર કરવી એ રાષ્ટ્રનું કર્તવ્ય છે એટલા માટે હું સુખની વ્યવસ્થા કરું છું. લોકો આ ચિન્તાઓથી મુક્ત બની ધર્મ અનુમાર આચરણ કરે. આચાર્ય બિશુનુ દર્શિખન્દુ પણ આ જ છે કે લોકો રાષ્ટ્રીય કર્તવ્ય કે નાગરિક કલ્યાણમાત્રને આધ્યાત્મિક ધર્મ આત્મસાધના કે મોક્ષનો માર્ગ ન માને મને વિશ્વાસ છે કે આ દર્શિખન્દુનું પૃષ્ઠસ્થાપકમંડળ અધ્યયન કરવાથી ધર્મ અને રાષ્ટ્રના કાર્યોમાં થતા સુમિશ્રણની સમસ્યાનું નિરાકરણ થઈ શકે છે.

જીવનના જે પ્રવાહ છે-આધ્યાત્મિક અને વહેવાર આ બંને એક જ વ્યક્તિને આગ્રયે રહેતા હોના છતાં પણ એક નથી રાગ-દેવ-મોહ મુક્ત નિચાળ કે આ પ્રવૃત્તિઓ વહેવાર છે અને તેના સિવાયના વિચાર અને પ્રવૃત્તિઓ આધ્યાત્મિક છે. ઉદારશુભ તરીકે જાનાજની વ્યવસ્થા, વાહન-વ્યવહાર, ચિકિત્સા, વ્યવસ્થા સુરક્ષા આદિ કાર્યો વહેવાર છે. અકિસા, સત્ય આદિ આધ્યાત્મિક છે. સાક-વ્યવહારમાં વહેવાર કાર્યોનું મહત્ત્વ હોય છે અને આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી આધ્યાત્મિક કાર્યોનું મહત્ત્વ હોય છે. આ રીતે બંનેનું કાયદેસર અવગત અતમ માનવાથી પચાસબવ બનેલી સ્વતંત્રતામાં કશે અતરાપ લીધો થતો નથી જેમકે, મહાત્મા ગાંધીજીએ લખ્યું છે કે ૧૨૧૬ પોતાના આરોગ્ય વાહન-વ્યવહાર, વિદેશનીતિ, આર્થિક વ્યવસ્થા આદિ બાબતોની દેખભાળ કરશે પણ મારા કે આપના સંજ્ઞા દેખતા નહિ કંઈ. આ પ્રત્યેક વ્યક્તિની અગત બાબત છે.

વિશુદ્ધ દયા અને લોકવ્યવહાર્ય દયા

જે બાવનાથી હે વે દ્રવી નાથ એનું નામ લ્યા છે દયાની ઉત્પત્તિ માનસિક વિચારો સાથે સંબંધ ધરાવે છે બાહ્ય વસ્તુઓ સાથે એનો સંબંધ છે દયાપાત્ર વસ્તુ, જનતા વગેરે બાહ્ય બાબતોના વિચાર અથવા દશનથી મનમાં એક પ્રકારનું મન્યન થાય છે, હૃદયમાં મચે છે તે જ્યારે રાગ અને દ્વેષ વગરની હાય છે ત્યારે અખ્યાત્મદયા કહેવાય છે અને રાગદ્વેષાળી હોય છે ત્યારે લોક વદ કહેવાય છે દયાના બે કોઈ શક્તા નથી તે તો માત્ર વિશુદ્ધ જ હોય એમ માનવું તે આમલ સિવાય કશું જ નથી આ વિષયને સમજવા માટે વ્યાપક દયાની સરખામણી જ્ઞાનની માથે કરવી પડે જ્ઞાનનો અર્થ એકામથી ચિન્તાન કરવું તેવો થાય છે એકામતાથી ચિન્તાન કવું તે મોક્ષનું સાધન છે પણ સ્વછળી એકામતા મોક્ષનું સાધન હોતી નથી જીવન-નિર્મીલ કેરી રીતે કમવેદ, પૈમા કેરી રીતે કમાવા, પદ્મ સમાજ કે દેગલી વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરવી, અનાથોની વ્યવસ્થા કેવી રીતે કરવી વગેરે માનતોનું ચિન્તાન સ્પર્શારિક જાધન છે મોક્ષનો અર્થ, છે સાચારિક જાધનોમાથી

છુટકારો મેળવેલો. આ પ્રમાણે દવાના બે બે દોષ છે એમાં વિશુદ્ધ દવા મોક્ષનું સાધન છે અને વ્યવહાર દવા સામાનિક બધેન છે

સાખ્ય સંનર્માં પણ મોક્ષવાળી દવાને સામાનિક બધેન કહેવામાં આવી છે

“અસાધનાનુચિન્તન વધાય મસ્તગત્”

(સાખ્યસંન અધ્યાય ૪ સ્ત ૫૬)

અર્થ - ‘જો મોક્ષનું સાધન નથી પણ થયેલા મર્ષનું નાશ નહીં થઈ શકે તો તેનો વિચાર છે ને તેજ નથી નહીં કરવાનું જનમે અને નહિ કે મોક્ષનું ‘આ કંઈક નહીં જોઈએ કે અભ્યાસ દિયો દવાના ગ્રહણ પર વિચાર કરવો તેના બે બે તો સીધાર ક્યો છે આમ હતા પણ તેને જાણે બે ની બાળ્યમાં સદેશ રહે તો તેમને થોડું કંઈ દેશું જિન્નું જોઈએ કે જ્ઞાન શુદ્ધ બો જાણે એમ બે પ્રમાણુ કે. ૫૩ ૩ તો દવા શા માટે બે ગરની દોષ ન થયે ?

દયા શુ છે ?

પ્રાણીમાત્રને અભવ બતાવવા, મનાવવા નહિ અને તેમને જરા પણ પીડા ન કરવી તે દયા છે અનુકંપાનો વિસ્તાર કરતા આગમોમા બતાવવામા આયુ છે કે જેમા પ્રાણી સૂન, શૂન અને સદ્ગતી મારી ન નાખવા, એમના પર પ્રદાર ન કરવો અને તેમને શોકથી તપાવવા નહિ તે અનુકંપા છે સભવ છે કે આ બાબતમા કોઈ એમત કોઈ ન સહે કુખી પ્રાણીના કુખથી પ્રવિન બનવું ક્રિસા વગેરે દુરાચારમા પ્રવૃત્ત રહેતી બાકિઓને એમનો આત્મા સુધારવાની દૃષ્ટિથી ઉપદેશ આપવો, પ્રાણીમાનની આત્મા સુધરે તેટલા માટે વિચાર કરવો અથવા કાર્યો કરવા વગેરે પ્રવૃત્તિઓ અધ્યાત્મિકતા છે એમા કશો વિવાદ નથી વિવાદાર્થ વિત્ત એ છે કે જશરિયા તેને સતોષથી, જેમના વિના સરીર ટકી ન સહે એવી જગરિમાતોને સતોષથી, ' બીજા શબ્દોમા, સરીરની રક્ષા કરવી ' કુખ દૂર કરવું, કષ્ટોઓ પૂરી કરવી કુખ બોર્ડને રાખદેવ સાથે દવી જવું અને જે અતૃપ્ત હોય તેને તૃપ્ત કરવું એ શુ છે? દયા છે કે નહિ? દયાની બાબતમા ઊંઘતી આ સકાઓનું સમાધાન કરતા આચાર્ય

બિહુએ આ જ દર્શાવ્યું છે કે આ પ્રવૃત્તિઓ આધ્યાત્મિક હવા મનતી નથી સસારની નીતિ અનુમાર આ બધી હવા કહેવાય છે, એટલા માટે એમને સામારિક હવા માનવા છતાં તરવ-વ્યવસ્થામાં કરી વાધો આવતો નથી એમાંથી દરેકનું અલગ અલગ પૃથક્કરણ કરવાથી આપણને એમ જણાશે કે એમાં મેક્ષમાવનાનું તરવ હોતું નથી પણ મમાજી બે વ્યવસ્થા કે આસારિક જાધોના તરવો પુરેપૂરાં બરેના છે

હવે પદેનો પ્રશ્ન હાથ ધરીએ-પ્રાણીઓની જરૂરિયાતો જુની જુની છે એમને પૂરી કરવાના તકાર પણ જુ. ૧ જુ. ૧ છે કેઈને ધનની જરૂરિયાત છે કેઈને આની તો કેઈને તેની જરૂરિયાત છે આ પ્રમાણે રચી સાધનોથી રચી જરૂરિયાતો મતિપરી તે અધ્યાત્મ માં નથી ઉપાધ્યાન યશોવિજયજીએ કહ્યું છે કે -

“પુદ્ગલૈ પુદ્ગલાદૃશિ યામ્યાત્મા પુનરાત્મના ।

પરદૃશિ સમારોપા, છાનિનસ્તન્ન સુમ્યસે ॥ ”

અર્થાત્ સામારિક માધોની સાસારિક ઇચ્છાઓ તમ થાય છે આત્મા આત્માના શુભોથી તમ થાય છે સામારિક માધોથી આત્માની તૃપ્તિ થાય છે એમ માનવું તે યાત્રીને મારે મેઝ્ય નથી અનિવાર્ય જરૂરિયાતોને પૂરી કરવાના પ્રશ્ન પણ પદેવાથી કઈ વધારે જુને નથી સરીર ટકી રહે એ કઈ થમ નથી એના જવાનમાં કહેવામાં આવે છે કે જો સરીર પણ ન રહે તો ધર્મનું પાનન કેવી રીતે થાય ? પણ આ શુષ્ક તર્ક છે સરીર રહેવા છતાં પણ સરીર-ધારી ધર્મનું પાનન કરશે કે અધર્મ કરશે તે કોણ જાણે ૧-એ તો અવિધ્યની વાત છે આપણે વર્તમાન રિથિતિનું પાનન કરવાનું છે સરીર અને યાણોનો મેહ હોવો ન જોઈએ

“જાતસ્ય દિ દુવો મૃત્યુધુવ જમ મૃતસ્ય ચ ।”

જે જન્મ પામેલ છે તે જરૂર મૃત્યુ પામશે અને જે ...

પામેન છે તે જરૂર જન્મશે (ગીતા) આ સિદ્ધાન્તને માનવાના આસ્તિકો શરીરનો આટલો મોહ રાખે છે કે નાસ્તિક શરીરનો મોહ કરે તે ન્યાય હોઈ શકે છ કાશ્યુ કે તેને ફરી આવું શરીર મળવાની આશા પણ હોતી નથી પરંતુ પુનર્જન્મ અને આત્માની અમરતા પર વિશ્વાસ કરનાર આસ્તિક પણ શરીરનો મોહ રાખે તો શું તે એ કેમ અર્થમાં નાસ્તિક નથી ? આસ્તિકની દૃષ્ટિમાં શરીર ઠી રક્ષાનો પ્રથમ સર્વોચ્ચ નથી

દયાના નામે શરીરની રક્ષાનો પ્રથમ એવો જઠિન બની ગયો છે કે સાધરણ વ્યક્તિ મૂળતઃ સુખી પદોચ્ચી શકતી નથી એર, ગમે તે હોય, શરીર ઠી રક્ષા એ છે એ તો શરીરની રક્ષા જ છે અને આત્મસુધારણા નથી આત્મસુધારણાના નામે શરીરની રક્ષાને આત્મામાં દયા માની ન શકાય કુખ દૂર કરવાનો પ્રથમ પણ સરળ નથી તરત જ અનુભવ કુખ એ કેમનું ન થાય છે અને અનાજપાણીથી એ કાપી શકાતું નથી તાત્પર્ય એ છે કે સ્થૂન પાથોથી કુખ કાયમ માટે દૂર થતું નથી વપિન મુનિએ પણ કહ્યું છે કે -

“ ન દુષ્ટાન્ તત્તિલક્ષિર્નિનૃત્તેષ્વ નિનૃત્તિર્વર્જિતાન્ ”

અર્થાત્ મનુષ્યના આત્માત્મિક વચેરે ત્રણ પ્રકારના કુખો સંસારના જોઈ શકાય એવા (ભૌતિક) પાથોથી દૂર થઈ શકતા નથી કારણકે એમનાથી કુખ દૂર થાય છે કે તરત જ ફરી કુખ રાઈ થાય છે કદપના કરો કે એક મનુષ્યને જુખનું કુખ છે આ કુખ દૂર કરવા જોઈરે નાજ રાગે તે ટ છગાક બોજવ કરે અને સાગે ટ વાગે તેને ફરી વાર જુખ લાગે છે એને સતોત્વા તે ફરી ટ છટાક બોજવ ને છે આ પ્રમાણે જ દરેકજ કરવામાં આવે

* સામ્યદર્શન પ્રથમ અઘાથ સૂત્ર ૨ સ્વામી મેશીન યત્રાલય ગેરુમા ઉપરિલ

છે હવે વિચારવું જોઈએ કે શું એની જૂખ જાર વાગ્યાથી ૮ વાગ્યા સુધી ૮ કનાક સુધી દૂર ચર્ચ બંધ છે કે કાંઈ નહિ શું એને સાજો ૭ અને પછી મીઠી સુરી જૂખ ૧ હતી? અવસ્થા હતી ઠીક, ૭ વાગ્યે જૂખ ન હતી? અવસ્થા હતી પરંતુ એના પહેલા ન હતી? ના ના સહેજ તો અવસ્થા હતી પરંતુ તે ૮ ઇગાકની જૂખ જો માગના ૮ વાગ્યે પૂરી જૂખ બની છે તો ચાર વાગે પણ ચાર ઇગાકની જૂખ અવસ્થા હતી અને એક વાગ્યે બોરે પણ એક ઇગાકની જૂખ અવસ્થા હતી. તે કમશ એક એક કનાકે એક-એક છટાક વધતી ગત અને વધી વધીને ગરાગર આઠ વાગે ફરી પહેલાની માફક પૂરી આઠ ઇગાક મની મર્મ આપું જ નહિ પરંતુ એક કનાકના સાદમા ભાગ એક મીની/મા છટાના માદમા ભાગ જોડલી જૂખ અવસ્થા હતી એમ માની લો કે જે સમયે તે તુમ મનીને બોરે ઉઠે તો જ મમયે તે પિષ્તાચિળી જૂખ સાથે સાથે ફરતી અને વલતી જતી હતી આ પ્રમાણે કોર્નપણ નગરે જોઈ શકાય તેવા પાંચોમા પણ દુખનો સંપૂર્ણ અભાવ હોતો નથી દુખને દૂર કરવાના ઉપાય ત્યાગ અને તપસ્યા ૭ એમના વડે દુખના મૂળનો પૂરેપૂરો નાશ થાય છે બચવાન મહાવીરે પોતાનું સાદુ-જીવન આ જ સાધનામા વિના યુદ્ધનું, દુખોનો પૂરેપૂરો નાશ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો પરંતુ મુનિશ્રી કે પાણજી ગણ્ધર્જી 'ભગવાન મહાવીર અને જુદ' એ શિષ્યક લેકા લોના લેખમા આનું બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે પ્રતિપાદન થયું છે - + ' મહાવીરનું ખામ દ્વંદ્વ પોતે અહિંસક જનીને બીજાઓને અહિંસક બનાવવાનું હતું ત્યારે જુદની વિચારમરણી દુખીઓનો દુખમાયી ઉદાર કરવા તરફ ઝૂકેલી હતી.

+ જૈન વિમલ-જીન જીવહાર આવા મુદ્દિ ૧૦ મંગળવાર વષ ૭

ઉપર ઉપરથી નાનું લખ્ય એક ભેટુ જણાતુ હતુ પરંતુ વાસ્તવમાં ખોના માર્ગોમાં ભારે ફેર દતો મલાતીર દેખી સકાય તેવા અને ન દેખી સકાય તેવા કુખના મૂળને ઉખાડી નાખવાને મુખ્ય કર્તવ્ય સમજના હતા અને શુદ્ધ જોઈ સકાય તેવા કુખોને દૂર કરવાને કર્તવ્ય સમજના હતા પ્રથમ ખના નિર્માન કરીને સદાને માટે રોગમારી મુક્તિ મેળવવાના માર્ગ નિર્ધારનાર વેદ અને બીજા હતા આગળ વધેલા રોગની શાન્તિ મરનાર દાકતર.

જગન્નાથ મદાતીર કહ્યું છે કે—

“વયં તુ જાણિણો સાત જ મ દિસ ફે વિચળ”

જાનતો માર એ જ છે કે ડોઝની દિમા ન કરતી આ અહિંસાના સિદ્ધાન્તનો બીજા સમ્બોધા સિધ્ધમંત્રીના મિદાન્તનો તેમજે પ્રચાર કર્યો હતો “અમે તેમ કરીને કુખ દૂર કરવા એ જ દયા છે” આ મિદા તનો સ્વીકાર કરનાર કુખમાથી મુક્તિ કરાવનાર સમ્બોધનો નિરરકાર કરી સકતો નથી જાગનની વિચાર-પરંપરામાં કુખ માથી મુક્તિ આપનાર સમ્બોધના વિચારોને પખ્ય ધ્યાન મળ્યું છે જે કુખમાથી બચે એવી આશા ન હોય તેવા કુખથી પીડાતા રોગિષ્ઠ પ્રાણીને મારી નાખવું જોઈએ એવું એનું મન્તવ્ય છે મદાતમાં આધીકની વાછરડાને મારી નાખવાને લગતી વિચાર ધારા લગભગ એનું જ પ્રતિબિંબ છે સ્થૂળ સાધનો વડે દેખી સકાય એવા કુખો દૂર કરવા તે જ દયા છે તો પછી પીડાના પ્રાણીને મારવામાં દયા નર્થ એમ માનવાને ડોઝ કારણ નથી હકીકત એ છે કે કુખ દૂર કરવા માટે સ્થૂળ સાધનોનો ઉપયોગ કરવો અથવા મારવું એ બંને અધ્વાત્મ-દયા નથી કારણકે કુખમાથી મુક્તિના બે અર્થ છે કા તો સ્થૂળ સુખની પ્રાપ્તિ અથવા આત્મ-વિશુદ્ધિ સ્થૂળ સુખોની બાવના રાગ છે ગમવાણી પ્રજ્ઞાતિ દિસ છે બીજો પદ્મ આત્મ-વિશુદ્ધિનો છે તેને સ્થૂળ સહાય કરવા સાથે અથવા પ્રાણત્યાગ

કરવા માથે કરી સળધે નથી આત્મ-શુદ્ધિનો સળધે પેનરે-૮
 પ્રવૃત્તિઓ સાથે છે કુખ ચતુ દેવ તે અવરણમાં પણ જે મુખ્ય-
 પૂર્વક રહે છે તે પોતાના આત્માને વિગુહ બનાવે છે એવું કહે
 કુખની અવરણમાં રવાની કરી જાન નથી એનો મામલો કહે
 પોત્ત માગ' શીખી લેવો જોઈએ અને જીતીને શીખી દેવે જે જે
 આને લીધે પોતાની અને જીતીની આ મર્યાદિ ઘડી રહ્યો છે તે
 એક પ્રમ હો એ રવામાવે છે કે મનુષ્યોને તો આ પડે છે જે
 દ્વારા સમજાવી દેવા પણ વિશેષ વરના પશુઓ આ જે જે
 ઉપયોગી નથી એટલા માટે આપણે નિરુપાવ બન્યાં છે તે
 અને ટળવળના પશુઓ-કે જેમને ટાળવા આપણે જ નહીં
 મારી નાખીએ તો એમાં ખિચા કેવી રીતે થઈ શકે ? એ પ્રમ
 ધાન એક રીતે તો જરા ઉપર મમતવવામાં આવે છે જ નહીં
 અહીં " દિવદ્વ ગુણદમયતિ " અનુમાર એવું જુલુકુકુ જેવું
 છે કે અદિમાનુ સ્વાપ એક છે એમાં સુખ, કદ, નામ, સ્થાન
 વિવરના વગેરેમાંથી એકની પસંદગી કરવી નહીં એવું
 માગ' બે જ છે-૩૧ તો ઉપરોક્ત અવસર મેળુ

રાગ-રૂપેનુ સ્વરૂપ

અભયતિ પીએ પીએ વહ સ રાગ મરવો વહી તે દપ સરવો
 વહે સ થી લીનરમ દેવો ધર્મ । ” જિંદુ રવામીએ આ ત્રણ પ ના
 મૂળમાં રાગ-રૂપના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે અને અધ્યયન બાવના
 સાથેનો ધર્મનો સંબંધ દર્શાવે છે. અસંવર્ણ તે છે કે જે પૃથ્વી
 અદ્વિતીયા સત્યઆદિ સામાન્ય લક્ષણોને અપનાવી શકે નથી એને
 જીવત રાખવાની ઇચ્છા કરવી અને તેને માટે અનાજ પાણી, વસ્ત્રો
 વગેરે સાધનો મેળવી આપવા તે રાગ છે. પ્રથમ એ C છે કે જે
 જીવત રાખવાની ઇચ્છા ન કરતો તો જ મારવાની ઇચ્છા કરવી
 અને મોતના સાધનો લાવવા? આનો ઉત્તર જીંદુ વાક્ય આપે છે-
 ના, તે તો રૂપ છે તો પછી શું કર્યું જોઈએ? એનું સમાધાન
 કરનાર અને માર્ગદર્શન આપનાર ત્રીજા વાક્યમાં જાગૃકતા છે તે
 કહે છે કે જને કામનાઓને છોડીને તેના આત્મકલ્યાણની ઇચ્છા
 કરો. જેમાં તેનું તથા તમારું એમ બંનેનું કલ્યાણ છે.

રાગ અને રૂપની આ ત્રણ પરિભાષા છે અમલગી ચન્દ દ્વારા
 એમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે જીવતા રહેવાની અને મરવાની

કચ્છા માત્ર ડાઈ રાગદય નથી ખતુ જે જીવનમાં અમલ થઈ
અર્થાત્ દિશા, પરિમલ વગેરે સાથે મળી રાખે છે તે સ્વ
રાખવાની જે કચ્છા તે રાગ છે અને તેને નદી કચ્છાની જે કા ન
તે કા છે આ મિત્રાથ સવમી જીવન (યા મુખ્યત્વી) ની કચ્છા
કચ્છા તે મધ્યમ ભાવના છે અર્થાત્ અમલમાં જીવનની કચ્છા
કચ્છાના મુખ્ય મળી કાચ્છા નીકળે છે રાગ મોહ અને અજ્ઞાન
અમલમાં પ્રવેશો કા : જેમના કોટુભિન્ન, મામાગિક અથવા રાગા
સ્વાર્થ સિદ્ધ થઈ દેશે તેવાના અમલમાં જીવનની કચ્છા કા ની જે
સ્વાર્થ પ્રેમગધાને લીધે અમલમાં રક્ષિતો જીવન કચ્છા તે
મોહ, જે વ્યક્તિ તત્ત્વની મળી ના સુધી પડેલી સમી નથી અને
માત્ર ભૌતિક સુખાન જ સુખ મા : જેના લોભ અમલમાં જીવન
થાહે તે અજ્ઞાન જેમ રાગ અને મોહ : લીધે નાકમાં રા
દિવસ થાય છે તેમ આ અજ્ઞાન પણ મોહનું મહત્ત્વ છે અર્થ
આ પણ રાગ છે કા ની જે જીવન રહેલું (યા રાખવું) જે પણ
ધમ છે જેવી જામક ખાત્તા મોહન વલ્લ ઘનાર મુખ્યમાં પ્રવેશ
મોહન લીધે થાય છે એમ ન હોય તો તેમના દિશા વગેરે સાથ
સળમ મળનાર અમલમાં મળવાના જીવનની કચ્છાને અને વિવિધ
માધનેથી જેમનું પેલાનું કચ્છા અને જેવી રીતે કા : ભૌતિક
પ્રાર્થનાથી મળતી શાન્તિ આપવાની ભાવના જે કચ્છા એમ
કા કચ્છાથી માન : અમલમાં જીવને મુખ્યત્વી કા ની રાગ
કચ્છા જેમ કે નિરોધી ભાવના છે તે રાગ તે રાગ મળી ના
(અને મળવું) મી કચ્છા કરવી તે મધ્યમ કચ્છાને મળે તે
સાને જાનુમો ન આપે છે

૪૬ અહિંસા અને તેના વિચારક

ઈચ્છા કેવળ એના માટે કરવી જોઈએ કે હું સઘનની આરાધના કરતો રહું અને એમ કરના અવમાન પામું સઘની જીવનમાં કરો। મોહ નથી, માત્ર મઘનની આરાધના પી જાના છે સઘની મૃત્યુમાં કરો ઉદ્દેગ દેતો નથી માત્ર મઘની અવસ્થામાં જ મૃત્યુ પામવાનું લક્ષ્ય હોય છે એટલે આ ભાવનાઓ રાગદ્વેષ-ગર્હિત છે આ ભાવનામાં આપણે બિલ્કુ જ્વામીએ રચેના કેટલાક પદોનું અધ્યયન કરવું જોઈએ કે જેથી આ ગુચરણનો મ ને માટે અન્ત આવે

“ વાઠે મરણો જીવણો તે ધર્મ તણો મહોં અણ ।

આ અનુક્રુપા કિધા યજા યઘે કમનો દણ ।

જીવવાની અને મરવાની ત્વજા કરવામાં ધમનો અણ પણ નથી જે અનુક્રુપ આ મોહ અનુક્રુપા હો છે એના કર્મનો વણ વધે છે, અને તે કર્મજધ પી પ પાથી મુક્ત ધર્મ શકતો નથી

“ મોહ અનુક્રુપા જે ફરે તિનમે રાગ ને દ્વેષ ।

મોગ યઘે શ્દિયા તણો અતર ઉઠો દેષ ॥ ”

મોહ-અનુક્રુપામાં રાગ અને દ્વેષ રહે છે અને તેને લીધે પાત્ર ઈન્દ્રિયના શબ્દ, રૂપ, રસ, ગન્ધ અને રપણના મુખ્ય ભોગોની વૃદ્ધિ થાય ॥ માટે તે (મોહ-અનુક્રુપા) અહિંસા નથી આ તત્ત્વને અદરની દૃષ્ટિથી જુઓ અર્થાત રથૂણ દૃષ્ટિનો પડો કટાવીને એની આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિથી પરીક્ષા કરો

“ આપણો વઠે તેા હી વાપો વરનો કુળ ઘાઠે સતાવો ।

મરણો જીવણો વઠે અણની, સમભાવ રાજી સુણની ॥ ”

એનાના અસઘની જીવન પી ઈચ્છા કરવી તે પણ પાપ છે તેા પત્રી ખીજના અમઘની જીવનની ઈચ્છાથી કોણ સન્તાપ ખરીદે । અનની જીવ મૃત્યુ અથવા જીવ વાઠે છે અને સુઘની જીવ સમભાવ રાજે છે

“ પોતે પચ્ચો મરવા થકી, દુજો કિયો હો ણિ રે
જીવળ રો ઉપાય । તીજો પિણ મલો જાણે જીવિયા,
યા તીના મેં હો સિદ્ધ ગતિ કુણ જાય ॥ ૨૨ ॥ ’
કુશલે રહો તિણ રે અચન ઘટી નહોં, તો દુઝાને હો તુમ
જાણજ્યો વમ । મલો જાણ્યો તિણ રે વત્ત ન નિપના,
વ તીનો હી હો સિદ્ધગતિ જાહી વેમ ॥ ૨૩ ॥ ’

“ જાણિયા જિગ્યા મલો જાણિયા ચે તીનો હી હો
વરમ સરીયા જાણ । વોઘો ચતુર હોસી તે
સમજસી અણ સમજ્યા વરસી હો તાળાવાળ ॥ ૨૪ ॥ ’

એ, છવ જાતે જ પોતાને મૃત્યુથી બચાવે છે, એક બીજા
કોઈને છવત ગણવાના ઉપાય કરે છે અને એક આ કાવને સારુ
સમજે છે આ ત્રણમાંથી ત્રિદગતિ કોણ પામશે? એક મનુષ્ય
પોતાની જાનને મૃત્યુમાંથી બચાવી લીધી બીજા કોઈએ એને સદ
શોભ આપ્યો અને કોઈ ત્રીજાએ આ કાવને સારુ મૃત્યુ આ
ત્રણમાંથી મોક્ષ કોને મળશે? કારણ કે આ ત્રણમાંથી કોઈને પણ
સવમ આપ્યું ન થયું અને સવમી થવા સિવાય મોક્ષની સાધના
થઈ શકતી નથી આનો માર એ છે કે મોક્ષનું સાધન મરમ-
વિરતિ (આશા-વાળાઓનો સાગ) છે છવતા રહેવું તે વિરતિ
પણ નથી અને કોઈ અદ્વિસત્ત્વક પ્રવૃત્તિ પણ નથી એને તે ધર્મ
કે અદ્વિસા નથી કરવું, કરાવવું, અનુમોદન આપવું આ ત્રણ એક
કોટિમાં છે અવિરતિ સાથે છવણ એ અદ્વિસા નથી તો તેને છવતા
શાખવામાં મહકાર આપવો અને એવું અનુમો ન કરવું તે અદ્વિ
સાત્મક કેવી રીતે થઈ શકે છે? “ છ વચા ॥ વછે મરણો જીવણો
તે હો રહી સસાર મળર । જાન દસન ચારત્ર તવ મલો આરણ્ય
લાદરાયો સેવો વર ॥ ૨૫ ॥ ’ આ વિરતિનો કિષ્કંદાર કે તો
આચાર્યવર કરમાવે છે કે-“ જે છવવા-મરવાની વાળના કુરુ-છે-ને-

૪૮ અહિંસા અને તેના વિચાર

સસારમાં ફરતો રહેશે અને જે નહીં યોગ્ય હશે તે આત્મિક અને તપન પાત્ર કરે ■ અને બીજા પાત્રે એમનું પાત્ર કરાવે છે તે પરમ પ અર્થાત મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે

હવે કરેના વિચારનથી એમ માનવામાં આવે કે 'જે કામ કરવામાં આવે છે તે અર્થસાધક નથી કેમકે તે રાગરસ છે' એવો નિયમ માન પર્ગિગત (સમગ્ર) નિર્ણયમાં જ સાચું પાડી શકાય પણ વધે તરીકે કેમકે જે અપરિચિત વ્યક્તિ છે તેને આપમેં જોગખવા નથી અથવા જે આપણને જોગખવા નથી તેના અપરિચિત પણ અસહ્યને આપણે સ્થૂળ પાયા દાગ, માલમ્ બનીએ એમાં રાગ કેવી રીતે ફોલ રહે છે અતઃ હિતરૂપ પર દાટવાનું કરવાથી મળી જાય છે કેમકે એક અપરિચિત વિદ્યાની વિદ્યારી અસહ્યજ્ઞતા આવી જાય છે કેમકે એક અજ્ઞાન ધનધન પર પ્રભાવ આવે છે કેમકે એક અજ્ઞાન વ્યાજના મોહન જોડ ન દાડ ઉત્પન્ન થાય છે શું આ દેવ નથી? જો છે તો—જો રામ ન દેવ રહે તો અપરિચિતથી દેવ કેવી રીતે થઈ શકે? વાસ્તવમાં રામ દેવને પરચિત કે અપરિચિત મથે મગધ થઈ પ તુ જ્યાં સુધી આત્મામાં એમનું અસ્તિત્વ રહે છે ત્યાં સુધી તે રોતપોતના મિત્ર હો જો મળતા પ્રગટ થાય છે માર્ગત્વના મ થે તો અજ્ઞાન કરતાં સારી રીતે જાણે છે કે રાધો મપૂર્વ મુક્ત ન થોના પુરોહિતી સામે જે પ્રકારના આધન આવે છે તેનું અનુકૂળ બાર મળી તે પ્રગટ રસ બની જાય છે શુભારનું ઉદ્ધિપન કરનાર સાધકથી શુભાર રમ કરુણનું ઉદ્ધિપન કરનાર માધનોથી કરુણા અને મોઝ સાનનાથી દાગ, બીભત્સ વગેરે સર્વ રમે જન છે આ પ્રમાણે રાગ અને દેવને ઉદ્ધિપન કરનાર સામગ્રીથી રાગ અને દેવનો જન્મ થાય છે ધણી જરૂરે કુળી દશાન જોઈને રનેઈ અને અચેગ્ય વ્યવહારને જોઈને દેવ ઉત્પન્ન થાય છે રાગ અહિંસા દાગનું બન્ધન છે અને

તે અસખ્ય પ્રાણીઓ આથે મળાયે ખે છે રચુગ કુત્તન ૫૫
 પાની ભારના આ બંધનનું જ પરિણામ છે રામ બાબુન પ્રત્યક્ષ
 ન પણ જાણાય હતા તે અન્ધ તરીકે પ્રગટ કરે છે અને તે માત્ર
 પ્રતિભાઓ જન્મ લા છે અહ સ કૃત જીવન જાતની વ્યથા
 આ પ્રમાણે મરી છે— દરન રંગત કાંઈ માન્ય કલ્પક હા। કદ
 દ્વંદ્વનંતરગ ॥ સ્નહ હિતિ કથ્યતઃ । અર્થાત્ વ્યેગય, રવત મનથી
 વાતચીત કરવ યી, સંબળવાયી ને હે ન કંઈ હે છે તે રતેક
 કહેવાય ■

નિષ્કામ કર્મ અને અહિંસા

અહિંસાના સમયમા નિષ્કામ કર્મ એક વ્યાપ્તિ છે. કરનાર વસ્તુ જની ક્યુ છે કેટલીક વ્યક્તિઓનો ખ્યાન એવો છે કે દત્તત્રાપ્તિ ની આશા રાખ્યા સિવાય આપણે જે કોઈ કામ કરીએ છીએ તે અહિંસાત્મક જ છે પણ સત્ય તો એ છે કે કાર્ય નિષ્કામ ફળ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા વગરનું હોય કે મકામ-ફળ પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળું હોય પણ જેમા પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે હિંમા હુપાયેલી હોય તે કામ હિંસાત્મક જ છે મનુષ્ય પોતાની સગવડ માટે જે કોઈ પણ હિંસાત્મક કામ કરે છે તે તો હિંસાત્મક માનવામા આવે છે જ અને તે જ કામ તે જ મનુષ્ય ખીજની સગવડ માટે કરે તો તે અહિંસાત્મક જની જાય એ કેવી ધારના છે. હિંસાત્મક કામ હિંસાત્મક જ રહેતો-પછી બને તે પોતાને માટે કરનામા આવે કે ખીજને માટે એમ પણ કહી શકાતું નથી કે વ્યક્તિગત કાર્યોમા સ્વાર્થ હોય છે અને સમષ્ટિમા (માર્વજનિક) કાર્યોમા સ્વાર્થ રહેતો નથી. કીક જે કાણુ માટે એને સ્વાર્થ ન પણ માનો અર્થાત્ સૌકીક દૃષ્ટિથી પરમાર્થ માની હો તો પણ એનું નિરાકરણ થતું

૫૨ અહિંસા અને તેના વિચારક

કરે છે એક તે સુ આત્મિકતા કરે છે અને બીજાને ઓગી આસક્તિથી વધારે આત્મિકતા કરનારના કર્મનું બધન દે થાય છે અને ઓછી આસક્તિથી કરનારનું સિધ્ધિ થાય નથી પણ એમ બની શકતું નથી કે જેણી આસક્તિથી વધારે કરે કર્મ કરીએ છીએ એનાથી કર્મનું બધન થતું જ નથી ૨૬મ દર્શકોને વાચો એવો નિષ્ક્રમ થાય છે કે આપણે જે નામ કરીએ છીએ તે તે ઉપરની ભાવનાઓવાળું હોય છે તો એમાં આત્મિકતા નથી રહેતી ૫૩ી બને તે વધારે પ્રમાણમાં હોય, ઓછા પ્રમાણમાં હોય બધન રૂપમાં હોય અથવા અન્યથા રૂપમાં અધિક આત્મિકતા ધરાવનાર બધ ભાવના ધરાવે છે અને તેનાથી દૂર જવા માનવે નથી પરંતુ ઓછી આત્મિકતાથી એમ સમજે છે કે હું જે બોલું છું તે વડે એવું કાર્ય કે હું હું તે મારે કરવું પડે છે કારણ કે હું હજી સુધી બધનમાંથી છુટકારો મેળવી શક્યો નથી આનો સાર એ જ છે કે જે કાર્ય અમલમાં મળતું જતાં અર્થાત્ એમ જીવનને સહાય કરે તે મને તે ભાવનાથી કરવામાં આવે પણ એમ દિસા તો રહેવાની જ બોલી જીવનનો અર્થ માત્ર અજ્ઞાનમાર જીવન એટલો જ થતો નથી જે મનુષ્ય પોતાના કરીરત સુ આપણ માટે અથવા તેને ટકાવી રાખવા માટે રોઈ પ્રકારની કિસ્ક કરે છે તેનું જીવન બોલી રહેવાય છે એટલે નિમિત્ત રૂપે એ બધ હેતુ જોઈએ કે નિષ્કામ કર્મની ભાવનાનો સત્વ અહિંસા સા છે દિસાત્મક કાર્યોમાં નિષ્કામ કર્મની વાત પડે પ્રયોગ થતો નથી નિષ્કામ કર્મની ભાવના અહિંસાની ઉપાસના કરવાનું સાધન છે અહિંસાનું પાલન રોઈ પણ પ્રકારના ભૌતિક સુખોના રજની આસા રાખ્યા સિવાય જ કરવી જોઈએ નિષ્કામ કર્મની ભાવનાનો આ જ સાચો પ્રયોગ છે

૫૪ અહિંસા અને તેના વિચારક

પ્રકૃતિ એ પ્રકારી હોય છે એમા જે રામરૂપ વગરની હોય છે તે અહિંસા અને જે રામરૂપવાળી છે તે હિંમા છે બીજા સજીવ કે નિજીવ પાથી માત્ર જિંસાના નિમિત્ત બને છે એના આધાર પર જ હિંમાના દ્રવ્ય અને બાવ ઉપી એ પાડવામા આ-મા છે દ્રવ્ય જિંમાનો અર્થ છે-પ્રાણનો નાશ થવો બાવ હિંમાનો અર્થ છે-આત્માની અરાગ પરિણામ તારવાગી પ્રકૃતિ અથવા રાગ, દ્વેષ તથા પ્રમા વાળી પ્રકૃતિ

૬ દ્રવ્ય હિંસા તથા બાવ હિંસાના ઉદ્ભવરસો નીચે પ્રમાણે છે એક શિકારી હરણન મારે છે એમા ન મ હિંમા પણ છે અને બાવ-હિંમા પણ છે સાવધાનીપૂરક હરવાકરવાથી વગેરે અનેક પ્રકૃતિઓ કંઠવાઈ સંપન્ન પુરુષદ્વારા જેમની હિંમા અટકાવી ન સકાય એવા પ્રકારન જીવોની જે હિંમા થાય છે તે દ્રવ્ય હિંસા પરતુ બાવ-અહિંમા છે કારણકે એમા એજે રામરૂપવાળી પ્રકૃતિઓના અંશમાં થયો છે કેમ મનુષ્ય આમા પ્રકાશમા દોરતો સાવ સમજીને તેના દૂકડે દૂકડા કરી નાંખે છે તે દ્રવ્ય અહિંમા અને બાવ-હિંસા છે દ્રવ્ય-હિંમા અને બાવ હિંસા એ બંનેનો ત્યાગ મોક્ષ પ્રાપ્તિની નજીકની અવસ્થા પહેલ અસાધ્યવિત છે હિંમાના ઉપર જણાવેના આગ પ્રકારો પરથી કે માર તારવી સકાય છે કે અહિંમક પ્રકૃતિ સુક્ત મધ્યમી પુરુષ દ્વારા રાગ, દ્વેષ અને પ્રમા વાળી પ્રકૃતિ । હોવા છતાં પણ દેહની અવગતા અનિવાર્ય હોવાથી જે પ્રાણીરૂપ સર્વ જીવ છે તે રાગવદ્દ હિંસા નથી હિંમાની વ્યાખ્યામા પ્રાણવધનું સ્થાન વહેવારુ અ રાગદ્વેષવાળા માનનાનું સ્થાન ચોક્કસ છે જે રાગ વગેરે નેના સાથે પ્રકૃતિઓથી પ્રાણીઓનો વધ કરે છે અથવા માત્ર કષ્ટ પડોયા

■ અથવા નિજીવ પાથી પર પણ પોતાની પ્રમા વાળી પ્રકૃતિ કે છે તેને જ હિંસક કહી સકાય છે ત્યાં પ્રાણીઓનો નાશ થાય તથા રાગ અને દ્વેષ સહિત બાવના થી રીતે હોઈ સકે ।

મા પ્રશ્નનો નિષ્કર્ષ આપણે એવી રીતે કરી લેવો જોઈએ કે પૂર્ણ સવર્ણી (જેણે મન વચન અને શરીરનો સમાવેશ કર્યો હોય અને સ્વાસ્થ્ય તથા જગત સર્વ પ્રકારના શુભોની હિંમા કબ્જાનું સાવ ઊંચી દિવું હોય, જે પોતાના આવાધીન માટે પણ હિંમત કરતો નથી, જે પ્રાણી માત્રને મિત્ર ગણે છે અને સત્ય અચૂર્ય, અત્રચર્ય અને અપરિગ્રહ એટલા નેતાનું પાન કરે છે તે પુરત મનથી હેરાય છે) પુશ્પાની ભારતી શ્રવ હિંસાની ન હોય અને તેઓ આપ પ્રમાણની ક્રિયા પણ કરતા નથી હતા પણ તેઓ દેહધારી હોવાને લીધે એમના વડે જે કાર્ત્ત્વ હિંમા ચર્ત જાવ છે ત્યાં એમની બાનના ગગ અને હૃદય માથે કેઈ અમલ રાખતી નથી

પ્રથમ મનથી પુરોષ માટે જે વિચાર કરવામાં આવે છે તેમાં જીવનમાં કોઈપણ અવરોધો મળવા નથી.

જાલામ ના કારણ કે મનથી પૂરવ પત્તુ અમાન્ય નીચી
જો કર્મ કરે છે તે મને હિમા છે તેમજ અનિક સાધવાન ગમે છે
અનિવર્ય દોષા હતા પણ અમે ક્યાક નિમક ન જતી જઈએ એવો
તેમજો હમેજા પધાર ગમે છે સ્વામાચિક ગીતે જ એવો પ્રમ થ
શકે છે કે જો મનથી ચોક્કસ પણ મવા સિનર મ દોના નથી તે
પત્રી મેમ પિ બાસના ગમ વગ ની છે પ્રમ કેવી રીતે મા પિ શકાઈ

એનો જવાબ મહાશિવ કહેલુ નિવૃત્તિ માણસ
આશીર્વાદના સહિત દેવા છતાં પણ રાજાને નિમ્મલ કહીને
મમમી પ્રતિષ્ઠાથી અહિંમત બની રહે છે

૭—અદિમ નો મન થ જીન રહેતા મ થે તથી પણ તે
સન થ ખગા પ્રગતિએ થો હુ દેતા માથે હ નિહતિ મપ
વાતે અદિસા હ એ નો તિરિયા વિવ હ પણ રામ દો મે
પ્રમા વગેરે જો મિવાવની પ્રગતિ પણ અદિમાતમ, હ જો
દશરૂકાતિકમા એક પ્રમગેશ્વરિન આનેખન આ પ્રમાએ હ

શિષ્ય : પ્રતો ! (કૃપા મીને આપ મને બનાવો કે) કેવી રીતે
આનંદ કેવી મીને ગેમા રહેતું કેવી રીતે ભેગવું, કેવી મીતે મુખ કેવી
રીતે બધું મને કેવી રીતે મોડું ન જોવી પાપ કમવું બધું ન થાય.

શુદ્ધ આયુષ્યન, ચતુષ્પૂર્વક આનંદથી, ચતુષ્પૂર્વક વિમા
રહેવારી, ચતુષ્પૂર્વક મેનકાથી ચતુષ્પૂર્વક સ્વપ્નથી ચતુષ્પૂર્વક સોજન
કરવાથી અને ચતુષ્પૂર્વક બે નરાથી પાપનું બંધન થતું નથી ચતુષ્પૂર્વક
અર્થ છે—માનવશાસ્ત્રીપૂર્વક સામ્ય જો છે કે ખાસ પીતા માલવા,
દુરવા ઉત્તર બેમલા નીચે જીવનની પ્રવૃત્તિઓ ત્યાંથી પુરુષ જન્યુતિ
સાથે અહિંસાના પાતનની દૃષ્ટિથી કરે છે તે સર્વ અહિંસાત્મક જ છે

૮—અદિમા ત્યાગમા છે, મેં મગા નથી અદિમા આત્માને
 યુગ છે મદસાથી આપડું કાવળ જેમ્ણા માટે મદ છે કે તે
 અજ્ઞેને રિખાના પદમથી બચાવે છે અહીં આપડું કાવળ પડ
 તેમ છે કે આપડે આપડી ખાતન પ્રતિજ્ઞા દાદી ૧૦ ૧ ૩૩ને
 કદ ન આપડે અને મગી ન નાગડિન આપડે મદસાથી નિરુદ્ધ
 સીમે તે અદિમા ઉપર આપડી અદિમા તમક પ્રતિજ્ઞાનો છોડો
 છાના રહે તે તે (આપડી કહેલી) અદિમા નથી રહે તે નાગડિન
 કહે તે તે તેનો યુગ છે ૫ નુ મેર સાગી ન કહે અને તે ૫૫
 સુમિત્રા મે છે તે તે ૩૩ યુગ નથી અહીં પુત્ર પાતાની અમર
 મીમાવદ બચાવે છે તથા ઉપગમ કહે છે તેન ઉપગમ મદ
 કમ ૬૫ ઉપગમ તે ઉપગમ કહે અહીં તેથી ને અદિમા
 અને છે તેને મીમે તે ૩૩ ના તમક પ્રતિજ્ઞા નથી

અહિંસા જીવનમાં કેવી રીતે ઊતરે ?

મનુષ્યમાં બે પ્રકારનું જળ હોય છે આધ્યાત્મિક અને શારીરિક અહિંસામાં આધ્યાત્મિક જળનું પ્રાધાન્ય હોય છે તે જીવનમાં અંધેરું રીતે ઊતારી શકાય છે ધિર્મં ક્ષમા, આબીર્ષ યોગ, તપ, મયમ વગેરે અનેક સદ્ આચરણ અહિંસાના જ રૂપો છે ધિર્મયો નિતની વૃત્તિઓ પર મયમ રાખવો, કુ જો આવી પડે સારે એમને સમભાવથી સહન કરવા હવે હવે જાણવો જાણવો એમ ન કરવું એમને પોતાના કરેલા કર્મોના ફળ સમજીને વિચાર કરવો કે આ (મારાજ) મ્હો નું ભોગવી રહ્યો છું ને કર્મના ફળો મેં એડકા કર્યો છે ને કર્મો મેં હસતા હસતા એકા કર્યો છે એમના ફળ ભોગવવાના સમયે કુ સા માટે રોડ સા માટે દીન જનુ, સા માટે ડોઈને દોષ દઉં ? આવા પ્રકારની ભાવનાઓ ને બંધી આપત્તિઓનો રોગોનો અને અનેક પ્રકારના કષ્ટોનો સામનો કરે છે તે અહિંસા છે ધીરજ અહિંસા મક જળ છે આ જગતી ને જગવાન બને છે તે ડોઈ જળુ રીતે મત્વના માર્ગ પગથી વિચલિત થઈ શકશે નહિ. અને તેને કષ્ટોનો ભય પળુ હોતો નથી તે કષ્ટોના પહાડોના ચૂરેચૂરા કરીને આગળ વધી શકે છે અને પોતાના હૃદય

અહિસા હવનમાં કેવી રીતે કરે ? ૫૬

સુધી પહોંચી શકે છે. હાથમાં—બીજા માથે તે લે પણ આથા દેખ ન અનુભવવો અને સદ્માનના પુરાક વિચારને સુધારે મ કવો તથા કાળજી મલિનતા તત્કાલ મોટા મનિ કરાવે તે જીવન કા સ્વચ્છ વિદ્યુ કેવેન । હાથમાં લે મનુષ્યે મનુષ્યે વેરેથી માં વેળા કરવા વચના સામગીને એના કારણની છે પાછી મનુષ્ય—કેવ નહિ

તેમો—આ મને માગ રહી છે જ રહ્યો છે બધી રીતે મલો દોષ દોષ તો હું જેના પા દોષ સામે મુ । (મારે આ દોષનો ત્યાગ કરવા જોઈએ) અને એ દુ નિહા દેવ તે આ માટે મને સાચુ પણ પ તી નથી તો પતી દોષ કરું જ કા મારે । વળી મ જો દેવી કાઠને કુ ખ આપુ, બધી નવી નાખવા, ધમધી બદ કરવા એ મન મૂર્ખાઓના રુદ્ધ દરે પુરા જેનાથી વધુ ને વધુ આ મ ગદેશમાં જ અધિા દેવ થઈ હ

ગાભીર—મહાત્મા અને આ મનુષ્ય કરવા હતા પણ અહ કાર ન ક વો આતમ-પ્રત સા ન રહી ક—જ રહેને શાકિ

ચોગ—માનના અથ છે મન, પુ અમે સગીરની વરતિ કરવા હતા મનને મ ન રાખવું, મન ત્ય એરે આક્રમણી દર રાખવું વચન અને સગીરની પાકિા શરૂ કરવી

તપ—નપતો અથ છે ઉપાસના, પા પના પે ક-વ્ય કા / એવું ખવું પોતાના કરીરને જુ મનુષ્ય અમ્યામ મરે મનન કરવું ચિનન કરવું વગેરે

સયમ—સવમતો અથ છે રવિનેને સયમ કોષ, અનિમાન, માવા લોમ વગેરે રવિનેને સયમ—વગેરે અનક પ્રકારથી હવનમાં અધિા દેવ નિરૂપણ ઉપાસના કાર નહી અથવા નિર્ધારિત સમય છે નથી અહિસાની ઉપાસના રો મનુષ્ય કા સમય છે

૬૦ અહિં મા અને તેના વિચારક

આચરણ દરેક પળે ઉપયોગી છે અહિંમક મુનિઓ માટે અહિંમા અનિરાધ છે જ પણ મુખ્ય થોડા પળ દરેક ક્ષણે એ વિચારનું નેર્તન એ કે આપણે ખિનક પ્રવૃત્તિઓમાં આપણા જીવન પળ ખિનાયી નોટના નથી સકાત તેમ જ ત્યજ કાલિ એ અથવા હિંમા અથવા મોક્ષન અહિં કામા આપણી હિંમાને રસગી ન સકાય તે પળ અનર્થ (રિના મનનમ) હિંમાથી અનમ ગદેરાને અલધાય તે જરૂર કરવો નેર્તન માત્ર કે જે હિંમાની કેર્તન પણ પ્રયોજન મિદ્ધ થતું નથી તે હિંમા નૌકિડ ગાને ધાર્મિક પ્રેમ મને હૃદયે છોડી દેવા લાયક છે જ કે અથવા મિદ્ધ જનની હિંમા અહિંમા મની સકતી નથી છતાં પણ તે અથ-હિંમા છે અથવા માને લીધે તેના સર્વ રીતે પૂર્ણ ત્યાગ મુશ્કેલ છે છતાં પણ ધીમે ધીમે એમાં રી મુખ્ય થકુ તે ખૂબ આચરણ છે પોતાની રિનિ સાગી તથા સુખ સ્થિતિ રાખવા મુખ્યત્વે માટે વ્યાપાર ત્રણે માટે અનિરાધ છે આ કાલોમાં જે હિંમા થાય છે તે અથહિંમા મદેરાય છે પણ પોતાના આસપોસને પોતાની ધર્મ મુખ્ય મુખ્ય કરવા માટે પણ અન્યાય અને અત્યાગેની છે ની લોક સુધી પહોંચી જવું ન નેર્તન આધુનિક માનવોનું એક માત્ર નિર્દિષ્ટ ધન એ હું કરવાનું રહ્યું છે આજે મનુષ્યનું માત્ર આધિક રિતિ પરથી જ જાદગમાં આવે છે આધિક સમયનું બચકર પરિણામ એ આપ્યું છે કે હિંમાનું વાનાવરણ ધણ દુર્ભેદ અને મુશ્કેલ બરેલું મની મધુ છે અને તેને લીધે અહિંમા માટે એક નાનામાં નાનું દર્દિલકુ પણ મુશ્કેલ નથી ચારે બજુ એક જ અવાજ મામળામાં આવે છે અને એ જ મનોવૃત્તિ છે કે જેની આધિક રિતિ સગીન ન હોય તે આધુનિક જગતમાં પોતાનું કોર્ટ સ્થાન રાખી સકતો નથી આ દશમાં કોર્ટ સા માટે સતોષી બને અથવા સા માટે અહિંમાને ઉપામક બને? પણ આ ધન એકું કરવાની રાહસી રૂપિય ખરાબ

અહિંસા જીવનમાં કેવી રીતે ઉતરે ? ૬૧

પરિણામ આજે આરોગ્ય મમાર બે જાડી રહી છે કારણ કે ધા
 ઝેરૂં પ્રવાહી ને લુપ્તતાજ મધ્યાહન કુ મુ નાર્મિત થન ચૂકી છે
 એને અર્થાત્માની પશુ મરો : આ અર્થ છે મધ્યા : વગર કોઈ
 મુખા : જોગર્જ સમી રથો અને મખતા રમર છે : પણ ટાતના
 નાથ થઈ રહતો નહીં ને પૂરેપૂરે અદિઅક જાડી રહતો નથી
 તેને માટે મધ્યાત્માને પૂરી ઉપાસી જાતન છે આ અદિમા અક
 દિના વચ્ચે જે રોગનાર જોઈ છે અને તેનાથી નિસક વૃત્તિઓ
 પર સ્વયમ રહે છે

અહિંસા ‘ક’ હિંસા ‘ખ’

‘ક’નો અર્થ એવો છે કે અલ્પ પ્રમાણની હિંસા નહિ હોય
 ‘ખ’નો અર્થ એવો છે કે જોડથી સીમા રોગવામાં આવી છે એના
 વર્તુળની બહારનું કામ હિંસાત્મક છે હિંસક વૃત્તિઆત્મા અને
 અહિંસક પ્રવૃત્તિઆત્માને અલગ અલગ મમજવી અને હિંસાને ત્યાગ
 અને અહિંસાની ઉપાસના કરવી તે જીવનની સર્વોચ્ચ ઉન્નતિ કે
 વિકાસ છે

ધર્મ અને સમાજ

ધર્મ અને સમાજ એ બંને અનગ અનગ પરપરાઓ છે. આપણે એ યોજાસ કરી શકતા નથી કે ધર્મ સમાજથી દરેક રીતે અનગ હોય. આ દરેક રીતે ધર્મ સમાજ માથે બેસે છે. ધાર્મિક અને સામાજિક પ્રેમ બંને પ્રાણના નિયામ કે સિદ્ધિ સમાજ પર જ આધાર રાખે છે. પણ એમનો ઉદ્દેશ તથા રચના (કાર્ય) એક હોતા નથી. ધાર્મિક નિયમોનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આત્મ-આધના હોય છે. જ્યારે દરેક સામાજિક નિયમોના ઉદ્દેશ હોય છે સમાજની વ્યવસ્થાને જાળવી રાખવાનો. — સામાજિક જીવન સરળતાથી ગાંઠ રાખવાનો. ધાર્મિક નિયમ વ્યક્તિ સાથે સંબંધ રાખે છે અને સામાજિક નિયમ સમૂહ માટે સંબંધ રાખે છે. ધર્મના મૌલિક નિયમોમાં દેશ કાળ અને પરિસ્થિતિના ફેરફાર થતા છતાં ફેરફાર થવાનો સંભવ હોતો નથી અને સમાજના નિયમોમાં સમય પ્રમાણે યોગ્ય ફેરફાર થવાનો સંભવ છે. એટલું જ નહિ પણ તે જરૂર થાય છો સમાજની કેટલીક સારી વ્યવસ્થાઓ ધર્મની સદુદ્દેશ વધુ નજીકની ભૂમિકામાં આવી જાય છે અને ધર્મના કેટલાક નિયમો સમાજ માટે યોગ્ય તથા

દેશની રાજધાની અને હિંદુ ધર્મના સર્વ નિયમો સમાજને અને સમાજના સર્વ નિયમો ધર્મને અનુકૂળ હોય એવું કહી દેવા નથી શક્ય એ જ વ્યવસ્થાઓના જન્મસ્થાન અલગ હોય છે બાવાન મદાવીરના ઈપ્તોહામા ધર્મ માટે અમુક ખાસ સમાજનું ડોર્ડ મધન મળતું નથી દરેક વ્યક્તિ—પછી તે ગમે તે સમાજની સભ્ય હોય પોતાની ક્ષિત્તિને અનુકૂળ સામાજિક પરપરાઓનું પાલન કરનારી હોય પણ તે ધર્મના આચરણની અધિકારી છ ખજી રીતે એમ જ હોય જોઈએ કારણકે ધર્મ જન્મમત કે જનનિમત નહિ પરંતુ આત્મમત હોય છે એક (જન્મથી) મુખતમાન કે પ્રીતી જોન ધર્મનું પાલન કરવા ચાહે તો તે જ તેમ ન હોઈ શકે! જુની જુની સમાજની પ્રથાઓને અનુસાર જ એક ધર્મના અનુયાયી નથી હોઈ શકતા! જો હોઈ શકે તો ધર્મ અને સમાજને દરેક રીતે એક જ રીતે માની સમજાવે અમારી માન્યતા એ છે કે જો સામાજિક નિયમોનું નિર્માણ અહિંમા સત્ય ચોરી ન કરવી (અચૈર્થ) શ્રદ્ધા ચર્ચા અને અપરિમલ તથા ક્રમા, શાન્તિ અદકારનો અભાવ વગેરે ધર્મના મૌલિક નિયમોની ભીંત પર કરવામા આવે તો સમાજ ધર્મને જાગર વધુમા વધુ અપનાવી શકે ૮—તેને અનુકૂળ રીતમા પ્રગતિ કરી શકે છ ધર્મની કક્ષા સમાજ કરતાં ઊંચી છે એટલે સમાજના પ્રત્યેક કાર્યમા ધર્મ હોવો જ જોઈએ એવી પ્રેરણા કરવાની આવશ્યકતા નથી અને તેનો દરેક રીતે જાહેરકાર કરવાની આવશ્યકતા પણ નથી પરંતુ સમાજની સારી વ્યવસ્થા દ્વારા તેને ધર્મની નજીક પહોંચાડવાનો છે અને ધર્મ દ્વારા સમાજના ખરાખરા તત્ત્વોનો અન્ત કરવાનો છે સમાજમાં પોતપોતાના સ્વાર્થ અને હિતોના વા ૧ વ્યાધવામા આવે છે અને તેથી એક સમાજ જીવન સમાજના અહિં તનું સાધન પણ જની શકે છે ધર્મમા આ વાત હોતી નથી એમા બધાનું હિત જ હોય છે આ હિત ચાહે સામુદાયિક હોય કે ચાહે વ્યક્તિગત પણ કોઈનું અહિંત હોતું નથી

સમાજશાસ્ત્રે નિર્વાહક સમજાવે પોતાના આગ્રહ્ય અંગ માન્ય છે દુમનો પ્રનાર પર દુમનો કરવાની સૂચના આપી છે ધર્મતાઓ એને માટે કેઈ સ્થાન નથી એની સગા કરવાની આગ્રહ અભિમત છે એટલા માટે સમાજની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ અને સૂચનાઓમાં ધર્મનું અનુમોદન દોરવાનું નથી ગુણમ જેવડાં આવા વાતને ધર્મતા અભિમત સમજેલા નમસ્તવી છે કે — જનશ્રી માં નાખવા માટે તૈયાર થયેલા આગતાવીને આગમરક્ષા માટે માં નાખવો તેને સગમમ ધર્મતા દેશોની સર્વ સમવની મળતી આજ્ઞાએ અનુમોદન આપ્યું છે” જગવાન મનુએ પણ મંત્રુ છે કે

“ માસતાયિયે દોષો દન્તુમયતિ કદયન । ”

અર્થાત્ આગતાવીને મારી નાખવાથી મારનારને કશો પણ દોષ લાગતો નથી

આગતની સમજની વર્તમાન નીતિ પણ આ જ વાત કહે છે પણ એ ધર્મતા રાખવું પડે સમજની આગતો મળી ઉદ્દેશ સમાજની રક્ષા કરવાનો છે અને નીતિ-શિક્ષા આપવાનો નથી એટલે સમજની આજ્ઞાની પાલનને સર્વ જગ્યાએ સુનીતિ દ્વારા અનુમોદન મળવું નથી

આ પ્રમાણે ધર્મ અને સમાજનો અલગ અલગ સમન્વય જ અમારી દૃષ્ટિને આકર્ષે છે

શંકા-સમાધાન

પ્રશ્ન અહિંસા અને દયામા શા તફાવત છે ?

ઉત્તરઃ અહિંસા અને દયાના સંબંધોની બહુપત્તિમા જરૂર તફાવત રહેલો છે જેમ કે અ (ન) + હિંસા = અહિંસા અર્થાત્ હિંસા ન કરવી એનું નામ અહિંસા છે અને દયન્નમ્ વચ્ચન્નમ્ દયા' અર્થાત્ પાલન કરવું તે દયા છે પણ તાત્પર્યમા બંને એક જ બની જાય છે અહિંસામા મુખ્યત્વે નિરોધ છે જેમ કે હિંસા ન કરો ખરામ નૃત્તિ ન કરો દયા વિધાનાત્મક છે આશ્રય કરે છે જેમ કે પાલન કરો, રક્ષા કરો આના પરિણામમા શા ફેર પડે ? હિંસા નહિ થાય ત્યાં છવરક્ષા આપોઆપ થઈ જશે અને છવરક્ષામા હિંસા સંજ્ઞા પડશે ભગવતીસૂત્રમા સ્પષ્ટત્વે ઊંચ કમનિયંત્રના કાગ્જોનો ઉપયોગ કરતા જણાવવામા આ પુ. ૩૩ કે જેમા પ્રાણુ હોય એવા પ્રાણીઓને દુખ ન આપવું એમને શોક ન કરાવવો, વે ના ન કરાવવી આસુ ન પડાવવા એ અનુકંપા-દયાનું સ્વરૂપ છે આ અહિંસક અનુકંપાનું સ્વરૂપ છે અને અભયકુમાર પર અનુકંપા કરીને દેવતાઓએ વર્ષા કરી હતી તે સાવચ અનુકંપા છે ભગવાન મહાવીરે ગોચાલકને

૬૬ અહિંસા અને તેના વિચારક

ખયાઓ, ત્યાં રીકાકાર શ્રી અભયસૂરીએ લખ્યું છે કે બગરાને આ કાર્પ કર્ષક સ્નેહયુક્ત દયાથી ક્યું આ પ્રમાણે સાચોમા બને પ્રકારની દયા તથા તેમના સ્વરૂપ મળે છે

પ્રશ્ન અહિંસા માત્ર નિરવશ છે તો પછી દયા સાવશ અને નિરવશ એમ બંને પ્રકારની કેવી રીતે હોઈ શકે ? જો એમ હોય તો ' જાપાચરણાદાત્મરક્ષા દયા ' એના શો આધાર છે ?

ઉત્તર ખરી રીતે દયા અને અહિંસા એક છે આ દૃષ્ટિનિ-દૃષ્ટી ' જાપાચરણાદાત્મરક્ષા દયા ' એ સૂત્ર રચવામાં આ-નું જ પારમાર્થિક દયા અર્થોત્તર જે દયા અહિંસાના ક્ષેત્રમાં રહે છે તે નિરવશ જ હોય છે પરંતુ લૌકિક ક્ષેત્રોમાં મોહ રાગ અને મ્નેહના અર્થમાં પણ ' દયા ' એ કબજો ઉપયોગ થાય છે એટલે તે ખાતમાં રાખીને દયાના સાવશ અને નિરવશ એ બે બે પાદમાં આવે છે અર્થોત્તર જે દયામાં મોહ, રાગ અને સ્નેહ હોય છે તે સાવશ કહેવાય છે તે ખરી રીતે દયા નથી પણ માત્ર વહેવારુ અર્થોત્તર લૌકિક દયા છે અને જે આ બધોથી મુક્ત હોય છે તે ખરી રીતે દયા અથવા આધ્યાત્મિક દયા છે

પ્રશ્ન શુદ્ધ અને શુભ જાતનામાં તફાવત છે કે નહિ ? શુદ્ધ જાવના અર્થથી અને શુભ જાવના રૂપી એમ જુ હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર આગમોમાં એમનો કશો ઉલ્લેખ નથી ત્યાં પછીના મન્યકારોએ એમાં તફાવત માન્યો છે અને તે લૌકિક દૃષ્ટિએ શુભ ગણાતા મર્ણીની મુશ્કેલીભરી સમસ્યાનું નિરાકરણ કરવા માટે જ દોવાનો સંજાર છે ધર્મ વગર પણ પુણ્યનું જન્મ માનીને તેની એક નવી વ્યવસ્થા કરી દીધી-જેમકે, જેનાથી પાપકર્મનું જન્મ થાય તે અશુભ જાવના, જેનાથી માત્ર પુણ્યનું જન્મ થાય તે શુભ

ભાવના અને જોનાથી આત્મશુદ્ધિ થાય તે શુદ્ધ ભાવના પરતુ તપસ્યા વગર-નિર્જરાધર્મ વગર પુણ્યનુ બંધન કયાંય થતુ નથી એટલે, શુભ અને શુદ્ધ ભાવનને પુણ્યના દૃષ્ટિનિન્દુથી અલગ માનવી તે અસંગત છે કારણ કે તેરમા ગુણસ્થાન સુધી નિર્જરાની સાથે દરેક ક્ષણે પુણ્યનુ બંધન થવા જ કરે છે અને જ્યાં સારી પ્રતિતિ થશે ત્યાં નિર્જરા અવસ્થા દશે એટલે, પુણ્યના બંધન મારે ઠા / પશુ સ્વતંત્ર રહ્યા નથી અને મવગની સરખામણીમા શુદ્ધ બે કરવામા આવે અર્થાત્ નિર્જરાને શુભ ભાવના અને સવરને શુદ્ધ ભાવના માનવામા આવે તો નિર્જરાની સાથે પુણ્યનુ બંધન થાય છે એટલે તે શુભ ભાવનારૂપ છે અને સવર તે આત્માની સયમ પામેલી અવસ્થા છે એટલે, તે શુદ્ધ ભાવનારૂપી અને રૂપ વગરની છે આ પ્રમાણે માનવામા આવે તો શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિનિન્દુથી કહી અપતિ તો આવતી નથી પણ એમ માનવાથી તેનુ તે દૃષ્ટિનિન્દુ પણ સરળ થતુ નથી

મુક્તિ જારથી લાંબેની એક માહી આવે છે માર્ગમા ઠોઈ એક અણુમનસ્તુ બાળક સૂતો છે ઠોઈ દયાળુ પુરુષ તેને બચાવવા મારે ત્યાંથી ઉભાવી લે તેમા ધર્મ છે કે નહિ !

ઉત્તર આપ તેનુ મમાધાન કયા દૃષ્ટિનિન્દુથી કરવા ચાહે છે ? લૌકિક દૃષ્ટિએ કે આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ ? લૌકિક દૃષ્ટિથી આપણે તે માનવીના કાયને લોકધર્મ કહાએ છીએ કારણ કે લૌકિક દૃષ્ટિમા જીવવાનુ અને જીવાડવાનુ મહત્ત્વ છે જન-તુ આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિનો તેની સાથે ઝેળ ખાતો નથી એમા સયમનુ મહત્ત્વ છે, જીવવા અને જીવાડવાનુ નહિ એવો કયો તત્ત્વગોની છે કે જે આ કાયને સામાજિક બંધન ન માનવાને બદલે આત્મમાધિના માનશે ! સામ્ય આદિ જૈનેતર દર્શનોમા પણ એવા રામવાળા કાર્યોને બંધન કહેવામા

આપ્યા છે દરજ્જાને પાળનાર જાનનો ઉત્તેષ કરીને કહેવામાં આપ્યું છે કે—

“અસાધનાનુચિતન યવાય મસ્તવન્ ।”

પ્રત્યેક જન જ્યારે બિડાળમાં બિતરે છે ત્યારે આ સમારિક બધેનોથી દૂરની જમિનમાં ઝરતે ધર્મનું નિરૂપણ કરે છે

ધર્મનો અર્થ તમે ત્યાગ-નિષ્વાસ્ય આત્મસાવના એવો કરો છો કે કોઈ બીજો? જો તમને ધર્મનો ઉપરનો અર્થ માન્ય હોય તો માત્ર આધ્યાત્મિક હિંસિનિદુથી ઉપરના બને પ્રશ્નોનો ઉત્તર એવો છે કે જાગરો ગાડીથી મચાવેલા જાનના વાડામાંથી ગાયોને મારી તે આત્મસાવનારૂપ ધર્મ નથી અને જો તમે ધર્મનો અર્થ સૌકીક આગમજી કે કનવ્ય માનના દો તો તે હિંસિનિદુથી અમે પણ આ કાયોને લોકધર્મ કહીએ છીએ

પ્રશ્ન તેગપથી સાંતુ-માખીઓ મિરાય જીભ કોઈ દાનને લાયક નથી તેમ આપ ક્યા આનાર પર માનો છો ?

ઉત્તર અમે એમ કહી રહેતા નથી કે તેગપથી સમુદ્યો મિરાય જીભ કોઈ દાનને લાયક નથી લાયકાતની આખ્યાન માત્ર આધ્યાત્મિક છે અને તે (આધ્યાત્મિક) હિંસિનિદુ પ્રમાણે જો અહિંસા, મત્સ આદિ પાચ મહાનતોનું પાનન કરે અને અંધમાં જીવન વિનાવે-પડી બને તે તેગપથી હોય કે જીભ તે જાનને લાયક (યુપાત) છે

પ્રશ્ન કોઈ દયાળુ માનવ જાનના વાડામાંથી ગાયોને બહાર કાઢે એમાં ધર્મ છે કે પાપ ?

હિતાર આ લોકધર્મ અથવા સમાજધર્મની પ્રવૃત્તિઓ છે. આત્મમાનના નથી એક મધુદ બ્યક્તિ સમસ્ત કુટુંબનું પાનન પોષણ કરે છે, પ્રાન્તીય મરકાર પોતાના પ્રાન્તનું અને તમારી મધ્યસ્થ મરકાર મમત્ર જાગતું પાલનપોષણ કરવામાં મત્ર રહે છે. શુ તે પ્રધાનમડગ તેને આત્મમાધના માને છે? નહીં, આ એમની રાષ્ટ્રીય જવાબદારી છે જેમના ખમ્મા પગ જે બાર હોય છે તે એમણે ઉપાડવો પડે છે. તે પછી પોતાને સમાજને જવાબદાર માનનાર બ્યક્તિ આમમાં જાગતી ગાયોને જવાબદાર પોતાની જવાબદારીનું પાલન કરે ત્રમા ધર્મને ધમકવાની, શી આરસ્પક્ષના છે? મોજી જલ્લે મનુષ્યનો પ્રભાવ જ એવો છે કે જીભજોનું એક તણ ખનુ પણ અહીંથી ત્યાં કરે છે તેના પગ પણ ધમની ઝાંખાગામ્યા મિવાય મહી ઇડના નથી પોતાના ધરમર્યુ નામવધામાં ધર્મને શોધી કાઢવાનો કાર્ડ રૂતો મળતો નથી અને જીભજોનું કાર્ડ જરા પણ કામ કરી આપે છે તે એમાં ધર્મની કુલાર્ક દીધા મિવાય એ મુખનો શ્યામ પણ લઈ રૂતો નથી જીભજોની માથો આજ માથી નકાર કાઢવામાં આવી એમાં ધમ લઈ ગયો એના રાષ્ટ્રને બગાડે છે તે પણ ધમ છે ત્ને આ મર ધર્મ જ હશે તે મમજ વામાં આવતું નથી કે તે પછી સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય જવાબદારી અને આત્મમાધનામાં ગો ફેર હશે? મોક્ષ અને મંમારમાં શો ભેદ હશે? એટલે વિચારશીલ મનુષ્યોએ મોક્ષ અને મંમાર આત્મમાધના અને લૌકિક જવાબદારીઓનું મમિત્વ ન કરવું ભેદ એ.

પ્રશ્ન તેમજથી મગી જના જીવને મચાવવામાં એ? મોટે ધર્મ માનના નથી કે મચેલું પ્રાણી પોતાના જીવનમાં જે મધર્મ કરશે તે તેમાં તેને જવાબદાર પણ જાગીતાર વજેલું છે તે રાષ્ટ્રીય પ્રમાણ છે?

ઉત્તરે -તેરાપણું મન્તવ્ય એવું છે જ નહિ. જ્યાં-યાં ખાદ્યનારી પ્રવૃત્તિઓને જ્યાં-નાર સાથે કરેા સંબંધ રહેતો નથી જ્યાંનાર ત્યાર ખાદ્ય સાધુ બની જાય તો જ્યાં-નારને તેના ધર્મમાં ભાગ નહિ મળે અને જો ફૂર કરેા કરેા તો તેથી તેને અધર્મ નહિ લાગે કારણ કે ધર્મ અને અધર્મ વર્તમાનની સારી અને ખરાબ ક્રિયા પર જ આધાર રાખે છે

પ્રશ્ન -અનાજ અને પાણી સિવાય માનવી શુંવતો રહી શકતો નથી શુંવતો રહે નહિ તો ધર્મ કેવી રીતે કરેા એટલા માટે અનાજ અને પાણીની સદાય ધર્મના નિમિત્તરૂપ હોવાથી તેમને સમાવેશ આધ્યાત્મિક ધર્મમાં થવો જોઈએ

ઉત્તરે -તત્ત્વ અનુસાર તે ન્યાયસંગત નથી ત્યારે આપણે સુદ્ધમતામાં બિનગીરુ તો આપણને જણાશે કે અધ્યક્ષ ધર્મ પ્રાણીની ત્યાગ, સન્તોષ, આત્મમન વિષયક પ્રવૃત્તિ જ છે બોજન, જલપાન ધર્મના આચરણમાં સાધનરૂપ કારણ અવસ્થ બને છે છતાં તે અવ્યવહિત નથી તેટલા માટે એવી સદાય કરનારી વ્યક્તિની પ્રવૃત્તિ આત્મધર્મનું સાક્ષાત્ કારણ બનતી નથી, જેમકે જૈન-ન્યાયના વિચારક અચને જાણવામાં નિમિત્ત માત્રને જ પ્રમાણ માનતા નથી જે સાધન તમ-મુખ્ય માધન થાય છે તેને જ પ્રમાણ માને છે સાધક માત્રને પ્રમણ માનવાથી એક મોટી સમસ્યા ઉપસ્થિત થાય છે અને તે એ છે કે ઈન્દ્રિય અને પાત્રની નિકટતા કે ધર્મપર આકર્ષણ થવાથી આપણને વસ્તુબોધ થાય છે વસ્તુબોધમાં નિકટતા માધન છે પણ તે પ્રમાણ નથી, કારણકે વસ્તુબોધમાં તે ત્યાર પછીનું કારણ છે આત્મામાં રહેલું જ્ઞાન એટલે તે જ પ્રમાણ છે નિકટતાને પ્રમાણ માની લેવાથી દુષ્ટ દહીં બોજન વગેરે પદાર્થોને પ્રમાણ માનવા પડશે કારણકે નિકટતાની માફક વસ્તુબોધમાં તેઓ પણ માધન છે આ પાત્રીના ઉપયોગ સિવાય આપણી ઈન્દ્રિયામાં પ્રવૃત્તિ ગદી ચકતી નથી તેના

અભાવથી હન્દિવ અને વસ્તુની કેવી રીતે નિકટતા હોય અને કેવી રીતે વસ્તુમોધ થાય દુધ દહીં આદિ પાચક સાધન છે પણ પ્રમાણ નથી જો કે નૈયાયિકાએ નિકટતાને પણ પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારી ૨૨ પરન્તુ જૈન નૈયાયિકાએ તેનો પૂરો વિરોધ કર્યો છે મારાદ્ય એ છે કે વસ્તુમોધમાં સાધક માનને પ્રમાણ માનવાને જ ને સાધકનમને જ પ્રમાણ માનવામાં આવેન છે એવી સ્થિતિમાં મારી પ્રવૃત્તિના સાધન માનને આત્મવર્ત્ત માનવા એ કેવી રીતે મગત હોઈ શકે ?

પરિશિષ્ટ ૧

એ માર્ગ લખે છે

“ધારો કે હું સસારી છું સજાળ ગાખ્યા છતાં, ખાટલામાં માકડ પડ્યા છે, તેને વીણતાયે ફેટલાક મરી જાય છે માદાના પાણીમાં પેરા પડ્યા છે તે પાણી ફેકી દેતા આ નાના છોરાની દિસા થાય છે ધરમાં કરોળિયાના જળના છે તે સાદ કરતા દિસા થાય છે ધારો કે હું વેપારી છું માવની પેગીમાં રૂવ । પડ્યા છે તે છૂટા ફર ન કરું તો માતને નુકસાન થાય હું રૂવા જઈ છું તો તે ક્રિયામાય પગ તળે થોડાધળા પછુ જીવે કચરાર્થ જાય છે બત્તી સળગાવું છું તો થે એ જ વિદ્યુત્ત્વ સિંધાદિવ તો પૂરવું ન શું । આવા અનેક દષ્ટાન્તો બીજા હું આપી ચકું છું તમે ધગરી ચકશેા હવે અહિંસાધર્મ આ સન્નેગોમાં કઈ રીતે પળાય ।

આવી જાતના પ્રશ્નો વખતો વખત ઉદયા કરે છે આ પ્રશ્નો નહિ સમજી નાખી દેતા પણ પાલવે તેમ નથી આવ્યા પ્રશ્નોની ચર્ચા રશિ મમાં તેમજ પૂરામાં ગૂં ગ્રન્થોમાં પણ થયેલી છે મારી અભ્યર્થના પ્રમાણે બવા પ્રશ્નો એક નિકાલ છે, કારણ કે બધાની જડ એક જ

૭૪ અહિંસા અને તેના વિચારક

બહુ ઘાય છે તેઓને સારું છે તેના મનુષ્યો અનિવાર્ય હિંસા પણ સંકેતાર્થને કરશે અને પોતાની મન પ્રવૃત્તિનો વિસ્તાર બાંહે કરશે પણ વધારો નહિ તે એટલે મુખી કે પોતાની એક પણ શક્તિનો ઉપયોગ ત્યાગદષ્ટિએ તિહ કરે કેવળ મમાજસેવાના ભારથી જ ઈશ્વરાર્પણ મહીન સર્વ શક્તિ વાપરશે સત એટલે અતિમત્, એટલે દયાળુ મનુષ્યોની બધી વિશુદ્ધિઓ પરોપકારને જ અર્થે દોષ નથી હુ પણ ■ ત્યા હિંસા છે જ દરેક કાર્ય કરતી વખતે મનને આ પ્રશ્ન પૂછી લેવો ' નહીં હુ હુ કે નથી ? ' નથી 'હુ' નથી ત્યા હિંસા નથી

તા ૧-૬-૨૬

એક ભાર્ગવ પૂછે છે

નાના નાના જનુઓ એકબીજાનો આદાર કરતાં અનેકવાર નેર્ત્ર એ છીએ મારે ત્યા એ મરણને એવો શિકાર કરતા રોજ નેહ હુ અને વિનાશીને પશીએનો શુ એ મારે નેપા કરવો ? એન અટકાવતાં બીજાની હિંસા કરવી ? આવી હિંસા અનેક યમા જ કરે છે આમા આપણે શુ કરવું ?

ઉત્તર મે આવી હિંસા નથી થતી નેર્ત્ર શુ ? ઘણીયે વાર મરણીને વધારો શિકાર કરતી અને વધારો બીજા જનુઓનો શિકાર કરતા મે નેપા છે પણ ' નેપો વાચ્ય નેપમ્ ને પ્રાણીજનમનો કાયદો અટકાવવાનું મને કદી કલ્પ નથી જણાયું ઈશ્વરની એ અગમ્ય ગૂચ ઉઠેલવાનો હુ કાવો નથી કંતો પણ એવી હિંસા નેર્ત્ર નેર્ત્ર ને મને તો પ્રતીત ઘાય ■ કે પણ અને ઉત્તરતી થોનિનો કાયદો તે માનવયોનિનો કાયદો નથી, માણસે તો ખતથી પ્રવલ્લ કરીને પોતાની અ ર રહેલ પણને છુટવાનો અને તેને મારીને આત્માને

જીવતો રાખવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે પોતાની આમપામ ચાલી રહે-
 દિસાના દાવાનગર્ભથી અર્ધિમાનો મદામત્ર ધીખવાનો છે એટલે
 માખુસ ને પોતાની પ્રતિન મમત્રે અને પોતાનુ જીવનકાલ કળી
 જાય તો તેણે દિમામા પોતે જાગ લેતા અટકવુ અને પોતાનાથી
 જીવરતા અથવા પોતાને તાજેના પ્રાણીઓને કન ના અટકવુ એ
 આ યે એ પોતાન માટે જ રાખી શકે છે અને કાક નહિ તો
 પોતાનાથી નમજા પોતાના જધુઓને કન તો તો અટકી શકે છે
 અને એ પણ આત્મ-કા જુ તે પે મ પૂજપણે પાગવ ને માટે તેણે
 મનન દિનગત પ્રયત્ન જ ચાતુ રાખવો રહી ત્યારે કોઈ દિવસ તે
 તેને પગેથી શકશે આમા પૂરી સફળતા તો ત્યારે જ મળી શકશે
 કે જ્યારે માખુસ મોક્ષ મેગવી દેહના તમામ જધનથી મુક્ત થાય
 તો ૧૮-૪-૨૬

(મદાત્મા માધીછ સિખિત ' અદિસા ૧/ ૨૭)

પરિશિષ્ટ ૨

ભગવતી દયા સન છવોને સુખ આપનારી છે તે મોક્ષનુ
માધન છે એને શબ્દે જનારા જલ્દી સસારનું પાર કરે છે

ભગવાને જ્ઞાને મગનનથ, પૂજનીય અને ભગવતી કહી છે
પ્રજ્ઞ વ્યાકરણમૂલમાં એના શ્રી અનુમાર સહ નામ બતાવવામાં
આવ્યા છે

હમેશા, * સર્વ રીતે + કાર્ત્તિકી પ્રારના છવોને ભવ ન લગાડવો
તેને અરિહન્ત ભગવાને અભય દાન ગણાવ્યું છે આ પછુ દયાનુ
જ નામ છે

દરેક રીતે-નથુ કરણુ અને ત્રણુ ચોમથી સર્વ છવોને-ત્રસ
(માનતા કરતા) અને આનર (રિશર) છવોને-છવનપર્વત ન

* મન વચન અને કાયા દ્વારા કરતુ, કરાવતુ અને અનુભવેન આપતુ
એ રીતે

+ પૃથ્વીકાલ જલકાલ વાયુકાલ અગ્નિકાલ વનરપતિકાલ અને ઋક્કાલ
આ ૭ ઋક્કાલ કલ્પ જોતરાઓમાં દર્શાવવામાં આવ્યા છે

મારવા એમની જિંસાથી દૂર રહેવું તે જાગવાને ચાંચેની મપૂર્ણ યા છે એવી દયાથી પાપના દરવાજા બંધ થઈ જાય છે એવા દયાવાનની જરોજરી ઠાણું કરી ચકે છે !

ઠેકલા- ત્યાગ (સંકલ્પ) ક્યો સિવાય દિસાથી દૂર ગ્દે છે તે પછી તેના કમોનો કાલ થાય છે જિંસા દૂર કરવાથી સત્તમનુ પ્રવર્તન થાય છે અને તેનાથી પુણ્યના ઘણા પુણ્ય ખડકાય છે

આ દયાના પાતળથી પાપકમોનો ત્રેલ રોકાઈ જાય છે અને જૂના કમો ખરીને નાશ પામે છે આ જે જ સામગ્રી અનન્ત લાભો સમાર્પ જાય છે આવી યાનુ પાવન વિરલ પીરે જ કરી ચકે છે

ઉપર જણાવેલી સપૂર્ણ ત્યાગ પ્રથમ મહાનત છે આ મહા મનમા મપૂર્ણ દયા સમાર્પ છે મહાનતને ધાણુ વરનારે સાનુ પૂરી દયાનુ પાવન કરે છે મહાનત ઉપગત ખીણ ઠેકા દયા નથી

આ યાની જે સાગી રીતે આગધના કરે છે અને જે એવી જ દયાના સિદ્ધાનતો પ્રચાર કરે છે તેને જાગવાન ન્યાયવાની કલા છે

ઠેવની જાગવાન, મન પચવણની અવધિતાની, મર્તિતાની, મુનતાની લખિયવારી તથા પૂનધર યાનીઓએ આ જ દયાના તત્ત્વની ઉપામતા કરી છે-આની સાંજી સૂત આરે છે

યા દયા એવો પોકાર સત્કેઈ કરે છે-ત્યા જ વાસ્તવિક ધર્મ છે એ હી- છે પણ જે સાંજી દયાને જાણીત તેનું પાવન કરે છે તેની પાસે જ મોક્ષ હોય છે

દયા પ્રથમ યા છે અને સાણુ તથા આવડ બનેને માટે સરખી જ રીતે મુખ્ય ધર્મ છે એને લીધે નવા પાપોનું આગમન અટકે છે અને જૂના પાપ ખખેરાઈને દૂર થઈ જાય છે

૭૮ અહિં મા અને તેના વિચારક

જિન જગવાને ગન, વચન અને કાયા આગાથી એક, જે કે સર દારા હ પ્રકારના કુવોધાથી માર્ જીવની હિંમા ન કરવી, ન કરાવવી અને અનુમોદન ન આપવું અશ્વૈત્ હિંનાથી સંપૂર્ણ નિવૃત્ત રહેવું તેો મંપૂર્ણ દયા ન્હોતી છે

તથા કરજી અને તથા યોગથી મોર્ષપણ પ્રાપ્તીને માટે ભયના કારણ ન દોવું—આ અભય માને જ જગરાને દયા કહી છે

કુવો બધી બધ એ કર્ષ દયા નથી અને કુવો મરી ભય તે જ માત્ર હિંમા નથી મન વચન અને કાયાથી ભતે દિસા ન કરવી, ન કરાવવી અને જે કરતા દોષ તેમની સાથે સંમન ન થવું—એ જ દયા છે જે આ પ્રમાણે દિસાથી દૂર રહે છે તે દયાવાન છે મારનાર નથી જે હિંમાથી દૂર રહેતો નથી તે હિંસાવાન છે, મારનાર છે જે મારે છે તેને દિસા પાપ વાગે છે જે મારનાર નથી તે દયાથી શુભગતની ખાણ છે

ભય મનાડીને, ઘેર જબરજ્બી કરીને સોજવાનચ આપીને અથવા એવા જ અન્ય ઉપાયોથી દયા પજાવવી એ કર્ષ દયાધર્મ નથી તે તો ખીજાને માટે પોતાના આત્માનું પતન કરે છે દયા હૃદયની ભાવના છે તે બહારથી દાસી સકાતી નથી

જગવાનના ચન્દોમા કહેવામા આવે તો અહિંમા વગેરે શુશેને ઉત્તરોત્તર રિકમાવનારા પ્રાણી શુકન પક્ષના ચન્દમાની માફક ધીમે ધીમે મરિપૂજતાને પ્રાપ્ત કરે છે દિમા તથા અસત્ય વગેરે (જે હિંસાના જ રૂપો છે) ના આગ્રાણીથી જીવ બારે કાપ છે આવે જીવ મરણ પામી અધ્યાત્મતિને પામે છે અહિંસા તથા અહિંસાના બિજા રૂપ સત્ય વગેરેના આચરણ વડે તે દિસા વગેરેના કુમસ્કાગને ધીમે ધીમે ઓછા કરી નાખે છે અન્તમા ન્યારે આ ખરાગ સરકારો નિમૂળ

૮૦ અહિં મા અને તેના વિચારક

પરન્તુ આ દાસનિકો ભગવા પડ્યા છે તેઓ કારણ અને કાયના બે ઓ પરસ્પરના સંબંધને મમજતા નથી થોડા મમય માટે એમ ગ્રીકારી પણ લેવામાં આવે કે પાપમાથી રક્ષા થવી તે હાય છે તો શું એમ કહી શકાય કે જીવ-રક્ષા ચર્ચાત્વારે જ પાપોમાથી ભગવાન થયો? શું અહિંસામત ધારણ કરી લીધા બા, જીવોના મૃત્યુ થતા જ નથી? શું સંપૂર્ણ અહિંસા-નનો ધારણ કરનાર માત્ર જીડના એમના, ખાનાપીના જીવોનો નાશ નથી કરતા એમ કહી શકાય છે?

ખાનાપીના, ઉડતા બેસતા ફરતાફરતા સાધુ દ્વારા જીવોનો નાશ થાય છે છતાં પણ તે સંપૂર્ણ અહિંસક જ છે કા થઈ આત્મિક વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવાથી તે હિંસાની જગપણ ભાવના ગમ્મતો નથી તે હિંસાથી સ્વ રીતે નિવૃત્ત થઈ ચૂક્યો હાય છે તથા આત્મજગૃતિ માધે બચવાનો પ્રયત્ન કરી છે આમ છતાં પણ પોતપોતાના નિમિત્તથી જીવ મળી જ કરે છે તેને માટે તેને પાપી કહી શકાય હિં

પાપોથી બચવું અને જીવની રક્ષા કરવી એ બંને વચ્ચે કાયમી મતન નથી સંવેષનામાં ત્રાણોનો વિયોગ નિમિત્ત હોય છે છતાં પણ શું અહિંસાનું પૂર્ણ પાનન નથી થતું? આપણે ગૃહસ્થો જાતે જ ખાઈએ પીએ છીએ-આપણા જીવનની રક્ષા થાય છે પરન્તુ તે અહિંસા છે એમ કહી શકાય ખરું?

અહિંસાથી સમભાવનો વિકાસ થાય છે, ચિત્તની વૃત્તિઓનો મમય થાય છે ક્રોધ વગેરે કપાયોથી મુક્ત થવાય છે અને લીલે નરા કર્મોનો પ્રવેગ થતો નથી અને જૂના કર્મોનો ક્ષય થાય છે એટલા માટે અહિંસા અપનાવવા ચોખ્ખું છે પાપથી બચવાનો કાયમી સંબંધ જીવરક્ષા સાથે નથી પરન્તુ હિંસાની અહિંસામય ભાવનાઓ

સાથે છે દિસાથી દૂર રહેવા સાથે છે જગતને દિસાથી પ્રવચન ન
પૂર્વક દૂર રહેવું તેને પ્રથમ ના શાસ્ત્ર છે અને દેવે કરાવેલા
સાવનોમા ખામ ધ્યાન આપ્યું છે

જીવ જાતી જાત તો જ દયા થાય એમ મહેન ને મજા છે
તે એમ કહે છે તે અહિં માના પ્રયોજન અને પેશામાં વ્યવહાર
એ તે સમજવામાં જૂન કરે છે જીવરક્ષા અહિં ના પેશામાં
હોઈ શકે છે-હોઈ જ એવું પણ નથી પણ તેના મુદ્દાને નથી જ

વગમા પડે છે તેનાથી મેલી દરીયાઈ ફાંડે છે પેશા
વગમા ખેતીને માટે જ થાય છે એમ કહી મજા નથી નથી
પાણીનો પ્રવાહ નીના કિનારાઓ પર વસનમાં પડે છે નથી
કારણ જાતી શકે છે પાણી વાયુને આરોગ્ય આપે છે
આમપામની જમીનને જાલ્ય મનાવી શકે છે અને તેને કારણે
ઉપિયાના વ્યાપારમાં મહાયક જાતી શકે છે પશુના પેશામાં
શાથી વહે છે શુ તેના જીવનની આવના આજની માટે
આ જ રીતે અહિં માનુષીયો જીવન પિસાડી મનુષીય છે
છે જીવોની રક્ષા, તેનું પ્રયોજન લક્ષ્ય નથી અહિં ને કારણે
શાંતિનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે-જીવોની જાતની
છે પરંતુ એમને અહિં માના આનુષંગિક રૂપ માટે દેઈ શકે
એના ખામ પ્રયોજન નહિ

નતો અગીકાર કરીને માનુષી કહે છે-જીવોને માગ
આત્માના હિતને માટે અગીકાર નથી વિહરુ કહે છે-જીવોને માગ
સુખમાં ચોક્કસ C વેળ છે જોઈને નિર્ણય કરે છે-જીવોને માગ

હે બાપ ! તમે વૃક્ષો વગેરે ન કાપશો
વૃક્ષોની રક્ષા થાય છે તળાવ, મરોતર વગેરેના હા તો
જીવોના રક્ષા

૮૨ અહિં સા અને તેના વિચારક

નિયમ કરો છો તો તળાવ પાણીથી બરેકું રહે છે છાકુ વગેરે મીઠાઈનું પ્રત્યાખ્યાન (ન ખાવાનો નિયમ) કરો છો તો મીઠાઈ ગળે છે વ સગાવો, ગામ બાળકો વગેરે સાવચ કાર્યોનો ત્યાગ કરો છો તેને લીધે ગામ જ મન વગેરેની રક્ષા થાય છે તમે નોરી કરવાનો ત્યાગ કરો છો તો બીજાના ધનની રક્ષા થાય છે પરંતુ વૃક્ષ, તળાવ છાકુ, ગામ વગેરે આ પ્રમાણે બચાવવાથી જ તમે ધર્મ કરતા નથી ધનની રક્ષા થવાથી ધનવાન રાજા થાય એ પણ ધર્મ નથી તમારો ધર્મ આ સદુથી પર-તમારા આત્મસંયમમા-તમારા પાપોથી દૂર રહેવામા-છે તમે યત્ન અજીજ કરીને અવતરને દૂર કરો છો, આવતા કોઈને રોકો છો, વૈરાગ્યથી આત્માને પ્રભાવિત કરો છો એનાથી જ તમને ધર્મ થાય છે-તમારા આત્માનો પૂરેપૂરો ઉદ્ધાર છે

('શ્રીમદ્ આનંદ આખ્યાન'કે વિચાર-રત્ન માથી)

